

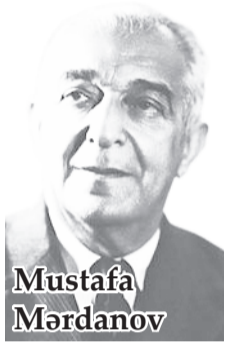
Azərbaycan
Tərcümə
Mərkəzi

Aydın

www.aydinyol.az

1 oktyabr 2016-cı il № 34 (93) * Həftəlik ədəbi-ictimai qəzet * Qiyməti 30 qəpik

Taleyi
göylərdə
yazılan
aktyor

Mustafa
Mərdanov

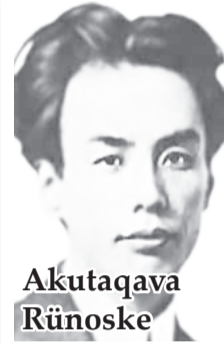
» səhifə 5

“Qarı
dağı”

İlyas
Əfəndiyev

» səhifə 7

“Bataqlıq” və
“Hörümçək
toru”

Akutaqava
Rünoske

» səhifə 13

Azərbaycanın unudulmuş musiqi alətləri

Səsin əbədi sükutu

» səhifə 10

ANONS

Xalq şairi Qabilin
90 illiyinə həsr olunmuş
xatirə gecəsi keçirilib

» səhifə 3

Yunus Əmrə İnstitutu
esse müsabiqəsi elan edib

» səhifə 3

Orfoqrafiya lüğətindən
çıxarılan sözlərin
təsnifatının davamı

» səhifə 4

Xeyransa nənanın atəyi

» səhifə 5

Məşhur müəlliflərin
məşhur olmayan əsərləri

» səhifə 11

Haramı düzündən başlanan
dostluq yolu

» səhifə 12

Şumerlər – ilk
sivilizasiyanın müəllifləri

» səhifə 14

Təqvim – zamanı
necə hesablayırdılar?

» səhifə 15

Bulqakovun məktubu...,
Axmatovanın
tərcümə dəftəri

» səhifə 16

Məşhur yazıçının külli
45 min dollara satıldı

» səhifə 16

Yazıçı-kəşfiyyatçıdan
Rusiya barədə
bədbin proqnoz

» səhifə 16

Dərbəndin keçmişi və bu gün

» səhifə 6

Bu il Nobeli hansı yazıçı alacaq?

» səhifə 16

İlham Əliyev Fransada Azərbaycanın Dostları Assosiasiyasının prezidentini qəbul edib

○ Prezident İlham Əliyev Fransa Milli Assambleyasının deputatı, Fransada Azərbaycanın Dostları Assosiasiyasının prezidenti Jan Fransua Manselin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.

Fransa Milli Assambleyasının deputatı, Fransada Azərbaycanın Dostları Assosiasiyasının prezidenti Jan Fransua Mansel son dövr Fransla ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin çox yaxşı səviyyədə olduğunu vurğuladı. O, bu yaxınlarda Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın iştirakı ilə Parisdə təşkil olunan

“Azərbaycan şəhərciyi”nin təqdimatının bütün iştirakçılarda çox böyük təəssürat yaratdığını, ölkəmizə olan marağın daha da artdığını bildirdi. Təmsil etdiyi qurumun 25 üzvü ilə bərabər ölkəmizə səfər etdiyini deyən fransalı qonaq nümayəndələrin hazırda Şəki şəhərində olduqlarını, sonra isə Gəncəyə gedəcəklərini vurğuladı.

Fransa Milli Assambleyasının deputatı, Fransada Azərbaycanın Dostları Assosiasiyasının prezidenti Jan Fransua Manselin böyük nümayəndə heyəti ilə Azərbaycana səfərindən məmnunluğunu bildirdi.

Prezident İlham Əliyev səfərin ölkəmizlə yaxından tanış olmaq üçün yaxşı imkan yaradacağını dedi. Parisin mərkəzində “Azərbaycan şəhərciyi”nin açılışının və fəaliyyətinin önəmini vurğulayan dövlətimizin başçısı artıq bir neçə dəfədir ki, bu cür təqdimatların keçirildiyini, Fransa və Paris sakinlərində məmnunluq doğurduğunu qeyd etdi. Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın geniş təqdimat tədbirlərində fəal iştirakına görə Jan Fransua Manselə təşəkkürünü bildirdi. Dövlətimizin başçısı bu cür tədbirlərin və eləcə də Fransanın tanınmış xadimlərinin Azərbaycana səfərlərinin ölkəmizin Fransada daha geniş şəkildə tanınması və ikitərəfli əlaqələrimizin genişləndirilməsi işinə mühüm töhfə verəcəyini vurğuladı.

Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva İtaliya Senatında Azərbaycan-İtaliya dostluq qrupunun sədri Mauro Mariya Marinonun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb

Sentyabrın 29-da Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda iştirak etmək üçün ölkəmizdə səfərdə olan İtaliya Senatında Azərbaycan-İtaliya dostluq qrupunun sədri Mauro Mariya Marinonun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb.

Görüşdə ölkəmizdə hökm sürən tolerantlıq mühitindən danışılıb, bir neçə gündən sonra Roma Papası Fransiskın Azərbaycana səfər edəcəyi bildirilib. Ölkəmizdə qeyd edilən bayramlarda bütün dinlərin nümayəndələrinin birgə iştirak etdikləri və bunun dünyadakı bəzi stereotiplərin qarşısını almaq üçün cəmiyyətə bir mesaj olduğu vurğulanıb. Mehriban Əliyeva Azərbaycan-İtaliya əlaqələrinin nümunəvi xarakter aldığını, rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun İtaliyada mədəni abidələrin qorunması və bərpasında yaxından iştirak etdiyini diqqətə çatdırıb.

Qonaqlar bu dəstəyə görə təşəkkürlərini bildirərək, belə layihələrin ikitərəfli əlaqələrin güclənməsinə xidmət etdiyini bildirdilər. Onlar 2019-cu ildə Avropanın mədəniyyət paytaxtı elan olunan qədim Mattera şəhərinin İçərişəhərlə qardaşlaşması təklifini irəli sürüblər.

Mehriban Əliyeva bunu gözəl təşəbbüs kimi dəyərləndirərək bu cür addımların regionlar arasında əlaqələrin qurulmasına yaxşı imkan yaratdığını vurğulayıb.

“Açıq kitab” onlayn müəllimlərin portalıdır!

ARNK yanında Tərcümə Mərkəzinin “Açıq kitab” onlayn kitabxanası Azərbaycan, rus və digər xarici dillərdə yüzlərlə klassik, müasir bədii ədəbiyyat nümunələrinin, mətn və materialların, lüğətlərin, müxtəlif sahələrə dair elmi, publisistik ədəbiyyatların, dünya dillərinə tərcümə edilmiş Azərbaycan ədəbiyyatının, həmçinin Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş dünya ədəbiyyatlarının elektron versiyasını mütəmadi olaraq, pulsuz yayımlayır.

Kitabxana vasitəsi ilə Tərcümə Mərkəzinin “Xəzər” dünya ədəbiyyatı jurnalının və “Aydın yol” qəzetinin dövrü saylarını da pulsuz əldə edə bilərsiniz. Bunun üçün www.achiqkitab.az ünvanlı kitabxanaya daxil olmaqla yüzlərlə nəşri ödənişsiz əldə etmək olar!

Onu da qeyd edək ki, artıq onlayn kitabxanamızın rusdilli versiyası da fəaliyyət göstərir.

Təsisçi: Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi

Baş redaktor: Yaşar Əliyev

İcraçı direktor: Bəhlul Seyfəddinoğlu

Redaksiya heyəti: Nəriman Əbdülrəhmanlı, Elmin Nuri, Nərinə Əliyeva

Qəzet 2014-cü ilin 24 oktyabrından çıxır.

“Azərbaycan” nəşriyyatında çap olunub.

Tiraj: 1250. Sifariş: 2738

Ünvan: Bakı, Topçubaşov küçəsi 74.

Telefon: 595 16 05.

E-mail: aydinyol.az@gmail.com

Qəzet Azərbaycan Respublikasının

Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçib.

Şəhadətnamə nömrəsi: 3899

Bakıda V Beynəlxalq Humanitar Forum işə başlayıb

Sentyabrın 29-da Heydər Əliyev Mərkəzində V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu işə başlayıb. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Forumun rəsmi açılış mərasimində iştirak ediblər.

Bakı beşinci dəfə Beynəlxalq Humanitar Forumu ev sahibliyi edir. Bu Forum bəşəriyyətdə maraqlı doğuran global xarakterli məsələlərə dair geniş spektrli dialoqlar, fikir mübadilələri və müzakirələr aparmaq məqsədilə hər il tanınmış dövlət xadimlərini, elmin müxtəlif sahələri üzrə Nobel mükafatı laureatlarını və nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların rəhbərlərini, o cümlədən dünyanın siyasi, elmi və mədəni elitasının görkəmli nümayəndələrini bir araya toplayan mötəbər tədbirdir. Humanitar Forumun gündəliyi bu dəfə də aktual məsələlərdən ibarətdir. Budəfəki Forumun mövzularında son dərəcə maraqlıdır. “Multikulturalizmin müxtəlif modelləri: nəzəriyyədən humanist təcrübəyə doğru”,

“İnsanların kütləvi yerdəyişməsi şəraitində insan kapitalının qorunmasının önəmi davamlı inkişafın əsası kimi”,

“Jurnalistikanın informasiya dövrünə transformasiyası və onun sivilizasiyalararası dialoqun təmin edilməsində rolu”,

“Davamlı inkişaf və ekoloji sivilizasiya”,

“Molekulyar biologiya, biofizika, biotexnologiya və müasir tibb sahəsində kadr hazırlığı məsələləri: innovativ və etik problemlər”

Forumun müzakirə mövzuları olacaq. Bundan əlavə, “Texnologiyaların konvergensiyası və gələcəyə dair proqnozlar: XXI əsrin əsas çağırışları” mövzusu da ekspertlər tərəfindən müzakirəyə cəlb ediləcək.

V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu açılış mərasimindən sonra işini plenar iclasla davam etdirib.

Plenar iclasın birinci hissəsində siyasi və dini liderlər çıxış ediblər. İkinci hissədə isə Nobel mükafatı laureatlarının çıxışları olub.

İclasın birinci hissəsinə Azərbaycanın xarici işlər naziri Elmar Məmmədov sədrlik edib.

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva plenar iclasın ikinci hissəsində iştirak edib.

İclasın ikinci hissəsinə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti, akademik Akif Əlizadə sədrlik edib.

Sentyabrın 29-da M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında poeziyamızın görkəmli nümayəndəsi, Xalq şairi Qabil İmamverdiyevin (Qabil) anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş yubiley tədbiri keçirilib.

AzərTAC xəbər verir ki, respublikanın tanınmış elm, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin iştirak etdiyi gecə, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə reallaşdı.

Əvvəlcə tədbir iştirakçıları unudulmaz şairin şeir kitablarının nümayiş olunduğu sərgi ilə tanış olublar. Daha sonra şairin keçirdiyi ömür yolunu əks etdirən fotoslayd təqdim edildi.

Tədbirdə mədəniyyət və turizm nazirinin birinci müavini Vaqif Əliyev çıxış edərək, Qabilin həyat və yaradıcılığında söz açdı.

Qeyd olunub ki, Qabilin lirik, epik şeirləri və poemaları geniş oxucu marağına səbəb olub. Şairin şeirləri həmişə aktualdır, bu səbəbdən də oxunur, əzbərlənir, ən mötəbər tədbirlərdə qiraət ustaları tərəfindən şövqlə səsləndirilir.

Nazir müavini vurğulayıb ki, Qabilin yaradıcılıq yolu həmişə şəxsiyyəti ilə həmahəng olub.

Xalq şairi Qabilin 90 illiyinə həsr olunmuş xatirə gecəsi keçirilib

Həyatda mehriban, səmimi və duzlu zarafatları ilə yanaşı, onun haqqında yaradılan maraqlı lətifələr də xalqa çoxdan bəllidir. Bu, əlbəttə, şair üçün ən böyük səadətdir. Bildirilib ki, daim poetik duyğularla qəlbində Vətəninə, millətinə tükənməz məhəbbəti olan Qabil böyük ictimai hisslər, duyğularla, gərgin zəhməti və yaradıcılıq

axtırları, canlı həyat müşahidələri ilə vicdanla xalqına xidmət edib.

Nazir müavini onu da bildirib ki, Xalq şairinin 90 illiyi münasibətilə onun bütün ədəbi irsinin yer aldığı kitab nəşrə hazırlanır. Bu istiqamətdə bütün işlər Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən həyata keçiriləcək.

Qeyd edilib ki, Bakıda anadan olan şair müxtəlif vaxtlarda "Azərbaycan" jurnalı redaksiyasında şeir üzrə ədəbi işçi, baş redaktorun müavini vəzifələrində çalışıb. Şair yazdığı "Səhv düşəndə yerimiz", "Bakılı", "Çörək", "Təmizlik", "Gülləbaran eylədilər", "Nəsimi bazarında", "Dağlar", "Azərbaycan torpağı", "Göy göl", "Mübarəkdir Qız qalası", "Məhəbbət deyil", "Küləkli havalarda", "Yağışlı havalarda", "Türkün qəbri", "Ümid sənədir ancaq", "Gedən yerim olaydı", "Əslində", "Sənə qurban" kimi qeyri-adi şeirləri və "Nəsimi" kimi fəlsəfi-psixoloji, epik-dramatik, fundamental poemaları ilə əbədiyyət qazanıb. O, 2007-ci il aprelin 4-də vəfat edib və Fəxri Xiyabanda dəfn olunub.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, Xalq yazıçısı Anar, Qabilin Azərbaycan poeziya tarixindəki xidmətlərindən danışıb. Deyib ki, o, azad söz sahibi olmaqla yanaşı, hər zaman xalqını, millətini sevib və

dərdinə şərik çıxıb. Şairin həqiqətə, düzgünlüyə, obyektivliyə üstünlük verdiyini deyən nətiq onun əsl vətəndaş mövqeyi insan olmaqla yanaşı, təəssübkeş olduğunu da qeyd edib.

Diqqətə çatdırılıb ki, uzun illər Azərbaycan Yazıçılar Birliyində Ağsaqqallar Şurasının sədri kimi fəaliyyət göstərən Qabilin ədəbi və ictimai fəaliyyəti dövlət tərəfindən hər zaman yüksək qiymətləndirilib. Görkəmli şair bir sıra orden və medallara, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının ali dövlət təltiflərinə - "Şöhrət" və "İstiqlal" ordenlərinə layiq görülüb.

Gecədə çıxış edən şairin qələm dostları onun həyat və yaradıcılığında, Azərbaycan poeziyasına bəxş etdiyi dəyərli töhfələrdən danışaraq xatirələrini bölüşüblər.

Tədbir konsert proqramı ilə davam edib. Konsertdə şairin şeirlərinə bəstələnmiş mahnılar ifa olunub, şeirləri səsləndirilib.

Gənc Tamaşaçılar Teatrında "Əşidilməyən etiraf"

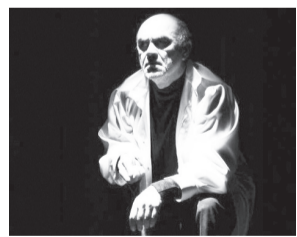
Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrında Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə "Söz" adlı ədəbi layihə çərçivəsində növbəti tədbir keçirilib.

Nazirlikdən AzərTAC-a bildirilib ki, tədbirdə gənc dramaturq, ssenarist

Orxan Muxtarlının "Əşidilməyən etiraf" tamaşası nümayiş etdirilib. Tamaşa müharibə mövzusunda həsr olunub.

Layihənin məqsədi Azərbaycan yazıçı və şairlərinin ölkə daxilində və beynəlxalq ədəbi mühitdə tanınması, cəmiyyətdə ədəbiyyata, ədəbi ənənələrə, poeziya axşamlarına marağın artırılması, həmçinin ədəbi inkişafın stimullaşdırılmasıdır. Layihə ölkəmizin mədəniyyətinin təbliği, klassik və müasir ədəbiyyatın dünyada tanınması və istedadlı yazarların aşkar olunması baxımından əhəmiyyətlidir.

"Yuğ" Dövlət Teatrında "Məhşər günü" nümayiş olunub

Azərbaycan Dövlət "Yuğ" Teatrı yazıçı-dramaturq Gela Dumbadzenin "Məhşər günü" əsəri əsasında səhnələşdirilən eyniadlı tamaşanı təqdim edib.

Teatrda AzərTAC-a bildirilib ki, nümayiş olunan birhissəli səhnə əsəri

teatrın baş rejissoru Gümrah Ömərli quruluşunda təqdim olunub.

Əsas rolları Əməkdar artist Vidadi Həsənov, aktyorlar Amid Qasimov və Könül Cəfərzadə ifa ediblər. Əsəri dilimizə Nəriman Əliyev tərcümə edib. Musiqi tərtibatçısı Amid Qasimov, quruluşçu rəssamı Umay Həsənova, xoreoqrafı isə Mikayıl Mikayılovdur.

Səhnə əsəri uğurlu karyera qurmuş, bu yolda bir sıra mənəvi dəyərlərini itirmiş və ölümə məhkum edilmiş, istedadlı, təcürbəli dövlət müşavirindən bəhs edir. O, hər şeydən bezir, gərəksiz biri olduğunu anlayır və özünü öldürmək qərarına gəlir. Bir sözlə, içində kök salmış laqeydliyi, təkəbbürü, xudbinliyi tədrisən məhv edib əvəzində sevgi, savab kimi mənəvi keyfiyyətləri dirçəltməyi bacarır. Nəhayət, anlayır ki, bu mənəvi keyfiyyətlər insan həyatında əvəzi olmayan dəyərlər və həqiqətlərdir.

Yunus Əmrə İnstitutu esse müsabiqəsi elan edib

Bakıdakı Yunus Əmrə İnstitutu "Tanpınarı kəşf edirəm" adlı esse müsabiqəsi elan edib.

İnstitutdan AzərTAC-a bildirilib ki, müsabiqə Türkiyənin məşhur yazıçısı Əhməd Hamdi Tanpınar yaradıcılığını Azərbaycan oxucusuna daha yaxından tanımaq məqsədi ilə həyata keçirilir. Müsabiqəyə Tanpınarın yaradıcılığı haqda essələr qəbul olunacaq. Yarışmada iştirak üçün yaş məhdudiyyəti yoxdur.

Müsabiqəyə esse qəbulu noyabrın 15-dək davam edəcək. Təqdim olunan essələr Türkiyə və Azərbaycanın tanınmış yazıçıları tərəfindən dəyərləndiriləcək.

Yarışmaya Tanpınarın yaradıcılığı haqda 7 min işarədən başlayıb, 10 mindən artıq olmayan, "Times New Roman" şrifti ilə yazılmış essələr qəbul olunacaq. Yazılar tanpınarbaku@gmail.com elektron ünvanına göndərilməlidir.

Yarışmanın nəticələri dekabrın 15-də Bakı Dövlət Universitetində keçiriləcək konfransda elan olunacaq. İnstitut essələri qalib elan olunacaq 5 müəllif üçün mükafat olaraq Türkiyənin 5 şəhərinə 5 günlük səyahət paketi təsis edib.

"Türkün inancı, tarixin qazancı"

Azərbaycan Xalça Muzeyində "Türkün inancı, tarixin qazancı" adlı xalçanın kəsim mərasimi keçirilib. Muzeydən AzərTAC-a bildirilib ki, "I Beynəlxalq Türk dünyasının ortaq dili - naxışlar" adlı simpoziumun simvolu olan xalça, xalçaçı-rəssam Taryel Bəşirovun eskizi əsasında, muzeyin toxucuları tərəfindən toxunub.

Mərasimdə Azərbaycan Xalça Muzeyinin direktoru Şirin Məlikova, Bakıdakı Yunus Əmrə İnstitutunun direktoru İbrahim Yıldırım, muzeyin xalçaçı-rəssamı Taryel Bəşirov, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin üzvü Haluk İpek, TürkPA-nın baş katibi Jandos Asanov çıxış ediblər.

Qeyd edək ki, "I Beynəlxalq Türk dünyasının ortaq dili - naxışlar" adlı simpozium iyunun 2-3-də Azərbaycan Xalça Muzeyində keçirilib.

Bakıda "Tolerant Azərbaycan gənci" adlı sərgi açılacaq

Muzey Mərkəzində "Tolerant Azərbaycan gənci" adlı sərgi açılacaq. AzərTAC xəbər verir ki, sərgi Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi və Muzey Mərkəzinin birgə təşkilatçılığı ilə baş tutacaq. Sərgidə uşaq və gənc fırça ustalarının əl işləri nümayiş olunacaq.

V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu çərçivəsində gerçəkləşəcək sərgidə uşaqların 33, gənclərin isə 40-dək müxtəlif janrlarda işlədikləri əsərlər sərgilənəcək.

Oktyabrın 2-dək davam edəcək sərginin ekspozisiyasında tolerantlıq mövzusu ilə əlaqədar heykəllər də nümayiş olunacaq.

Qeyd edək ki, sərginin məqsədi ölkəmizdə mövcud olan milli, etnik, irqi, dini tolerantlığın geniş ictimaiyyətə çatdırılmasına yaradıcı gənclərin cəlb olunması, Azərbaycanın tolerantlıq modelinin dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinə nümunə kimi təqdim etməkdən ibarətdir.

Artıq neçə aydan bəridir ki, ARNK yanında Tərcümə Mərkəzində "İşlək orfoqrafiya lüğəti" üzərində iş gedir. Məqsəd, hazırda istifadədə olan "Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti"ndə yer almış minlərlə yazılış səhv, qəliz ərəb, fars sözlərinin, mənası və mənbəyi bilinməyən söz və söz birləşmələrinin, müxtəlif şəkildə və hallandırmalarla artırılmış, bəzən iki-üç şəkildə verilmiş ifadələrin, eləcə də sahə lüğətlərinə aid terminlərin, dərman, kimyəvi element adlarının təmizlənməsi, əvəzində milli ədəbi nümunələrdən aranıb tapılmış sözlər daxil edilməklə, işlək, aydın dil vəsaitinin ərsəyə gətirilməsidir. Adıçəkilən kitabdan, orfoqrafiya lüğəti qaydalarına uyşmayan sözlərin təsnifatını nəzərinizə çatdırır, oxucuların, dil və lüğət mütəxəssislərinin fikir və mülahizələrini, irad və təkliflərini gözləyirik. Orfoqrafiya lüğətidən çıxarılan sözlərin təsnifatı 6 fevral 2016-cı il tarixdən (62 sayılı buaxrılış) etibarən mütəmadi olaraq "Aydın yol" qəzetində dərc edilir.

(Əvvəli ötən saylarımızda)

"Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti"ndən çıxarılan sözlərin təsnifatı

Orfoqrafiya lüğətinin tərfi: "Orfoqrafiya lüğəti - sözlərin düzgün yazılış qaydasını bildiren dil vəsaitidir".

Mənası anlaşılmayan sözlər	Mənası və yazılış qüsurlu sözlər	Dialekt və ara sözləri	İşlənməyən ərəb, fars və digər əcnəbi sözlər	Terminlər	Suni sözlər və söz birləşmələrindən düzəldilən qurama sözlər	Lüzumsuz sözlər və söz hallandırmaları
əncamsızlıq quş-quş qutluəl qutluəlli quyruğatərf quyruqçuluq pauperləşmək paydüşmə payıartıqdüşmə payıbəlli pazarası pazlararası pazönü pazsız pekinpərəst pəpədəmə pəpədəyəndən- kökəyəyəncən pəpəyəmə pəpəyəyən pərvanələnmə pərvanələolma pintimənigeyməsin pirtlaqdolan pirtlaqdolma pişim-pişimləkirimə pişim-pişimləkiritmə piyadaqıran piyadaqırma planbaz pompadurluq pozğunçiqəyi professorseçmə puldartma pullanıb-tükənmə pullanıb-tükənmək puplaşma puplaşmaq puplaşmış radiotutan rayonbaz rayonbazlıq rayonçuluqsalma rekvizitibütöv rekvizitiyarımçıq rezinçi rəxnədüşmə rəncidəqəlb rəncidəqəlblik riyaziyyatlaşma salma-çıxartma samitsizlik sancıyabənzərlik sətir-batır serisitləşmə sevgilicik sevici sədalayıb-sayma sədalayıb-saymaq səfərxana sənöldəyən sənölvuran sənölvurma	əntiqəbaz əntiqəbazlıq əsnətdirmə əsnətdirmək əsnətmə əsnətmək ikişəşkalı kannara (-lar) kapsul-bəbək kardanmexanizm kardanötürməsi karpoideya karserdəqalma karseredüşmə karseresalma katbin katogenev kauçukçu kauçukçuluq kauzallıq kayaniz, bitki kaynopit, süxur keçib-ötmə keçib-ötmək kessonçu keşikçibaşılıq ketoza kəkəotu kəkilbaş kəndciyəz kiçikdaş kiçikdaşlı kiloparseklik kilovat-amper-saat kilsə-slavyan kimyaçı-əczaçılıq kimyaçı-əyarvuran kimya-əczaçılıq kinestezik kinodiologiya kinofaciə kinoproeksiyalama kinosənət kinosənətçi kinosənətçilik kinoteleviziya kinoveriliş kinovermə kir-çirk kir-çirkli kir-çirksiz klastik, süxur kleopatira kleyn (tex.) klistran kloakalı (-lar) koersitiv koksidi koksidiomikoz koks-kimya kolçedanlı kollektivistlik kolloidlik	əmmaqoyan əmmaqoyma kəmxərək kəndli-kütlü kinoxor qarnişişik qarnişişiklik qaşqalaşma qaşqalaşmaq qələm-davat qələt-qələt qəmişlik qənbərquluçixaran qənbərquluçixarma qıcıldanma qıcıldanmaq qıça-puçə qıdır-bıdır qıdır-bıdırılama qıdır-bıdırılamaq qırçı-qaraçı qırışmallıq qırma-çırna qırna-çırnalı qırna-çırnasız qır-saqqızlıq qırıldama qırıldamaq qırıldanma qırıldanmaq qızbibilik qoğal-moğal qoltuqqulu qoşaşa-qoşaşa qoşaşdırma qoşaşdırmaq qoz-qozoynama quda-quda qulaqlaşma qulaqlaşmaq qurbağagöz qurduluq quşburaxan quşburaxma quzapayı pulqıran pulqırma pulqırmaq saqqızlama saqqızlamaq salam-sifariş salışma salışmaq sallaqsüksünlü sallanbaş sallanbaşlı sallan-bullan sayır-bayır səfehqulu səfehquuluq səldirəşmə səsdəniti-qulaqdanküt sıpaboyun	əmnıyyəbəşi xunkar xurdhaxurd xurşid xuşgəbar xuşgəbarçı xuşgəbarçılıq xuşgəbarfüruş xutor xutorlu xülaseyi-kəlam xüləfa xülq xülus iadə ibraz ibrə ibrətxana ibtila icab icmalən icrət icrətlə ictinab ideomotor idiot idiotcasına idiot-idiot idiotiya idiotizm idiotluq idraki ifna ifraq iğfal ixtilal ixtilalçı ixtilatçı ixtisarən ikmal iktifa iqdam iqdamat iqna iqrari iqta iqtizə ilələbəd iltica ilticaçı ilticalıq ima imtizac inabət inflyasion inhilal inhina inhiraf inhitat inhizam inkari inkisar inqiraz	fluorometr flüens flüksometr flüktmisiya flüor flüorimetr flüorit flüorometr flüorometriya flüorplast fob fokometr fokometriya fokon fokuson follikulina follikuloz fomoz fonoavtoqraf fonoelektrodiaqram fonoelektrodioqraf fonokardiotaxometr fonokateter fonokolleksiya fonomasaj fonometriya fonon fonon-elektron fonon-fonon təsiri fonopatiya fonopnevromomasaj fonopsiya fonorenoqram fonoreseptor (-lar) fonosalon fonosənəd fonosiqnal fonotarif fonoteleqram foraminifer forbid forbin foreks forfeytinq forinq forkamera formaldehid formanta formfaktor formiat (lar) formil formisil foropskop foropterm foroton forşlaq fort fortissimo forvakuum fosfataza fosfen	əlsiz-ayaqsızlıq əlvıdaetmə əmanətetmə əmanətqoyma əməktutumlu əmək-zəhmət əməlbazlıqetmə əməlbazolma əmələgətirtmə əməliyyataparma əmiliketmə əminetmə əmiolma əmnıyyətlə əmnıyyətlı əmnıyyətsiz əmnıyyətsizlik əmnıyyətyaradan əmnıyyətyaratma əmralma əmrədən əmrətmə əmtəliyinisaxlama ənzikləmə ənzikləmək ənamalan ənamalma əncametmə əncamolma əncamolunma əndazədəqalma əndazədənçixma əndazənigözləmə əndazənısxalama əndazəsizliketmə əndazəsizolma əndişədənqaçma əndişəsalma əndişəsizlik əndişəyədüşən əndişəyədüşmə ənənəsaxlama əppəkəyemə ər-arvadlılıq ərəzi-istehsal ərəzi-mexaniki ərbablıq ərbəbxma ərgənliketmə ərgənolma ərizəyazma ərkansızlıq ərkedən ərketmə ərək-nazlı ərkəsizlik ərkəsiz-nazsız ərpbağlama ərpıtutma ərsizqalma ərsəçixma ərsə-gürşəçixma ərsəqalxma	ələkşəkıllı ələkvarı ələkvarınlıq ələlbəttə ələmlilik ələmsizlik ələtdirilmə ələtdirilmək ələvili ələyəbənzər ələyəbənzərlik ələyəoxşar ələyəoxşarlıq ələboşluq ələdoluluq ələfsiz ələyalın-ələyalın ələqabı ələqabılı ələqabısız ələlədə-ələlədə ələlətmə ələlətmək ələ-ovuc ələverişlilik ələverişsizlik ələyazmasız ələyetzəmzlik ələklilik ələllilik ələllilik ələmili ələmisiz ələmisiz-dayısız ələmişdirə-ələmişdirə ələmizdirtmə ələmizdirtmək ələmizmək ələmsallı ələmsalsız ələmzikvarı ələncamlı ələncamsız ələndamlı ələndamsız ələndərmək ələndərtmə ələndərtmək ələndişələmə ələndişələmək ələndişələtmə ələndişələtmək ələndişələlilik ələndişəsiz ələngəllədə-ələngəllədə ələngəlləyə-ələngəlləyə ələngəlsizlik ələnik-küçüklü ələnikli-küçüklü ələppəkli ələppəkəsiz

(Davamı gələn sayımızda)

I YAZI

Deyirlər, insan öz alın yazısı ilə birgə doğulur. Yəni onun bütün həyatı əvvəldən-sona qədər, səhifə-səhifə, anbaan göylərdə yazılır və bu qismətdən qaçmaq, istəsən də onu dəyişmək mümkün deyil. Hələ ki, bu iddiaların heç bir sübutu tapılmayıb. Amma bir həqiqət də mövcuddur: insan öz həyatının müəyyən anında ya qeyri-ixtiyari, ya da bilərəkdən elə bir addım atır ki, alın yazısı dəyişir, tale üzünə yeni qapılar açır... Bəlkə də, Hacı Həşim səkkiz yaşlı övladını mollaxanaya gətirəndə bütün bunları düşünmürdü. Amma dünyagörmüş bu adamın qəlbini təəddüdlə dolu idi: bəlkə, hələ gec deyil, aparıb məktəbə yazdırım?

Hacı Həşimin uşağı mollaxanaya verməkdə məqsədi heç də o deyildi ki, balaca Mustafa böyüyəndə ruhani olsun. İstəyi bir ata kimi övladını oxumuş, savadlı, ziyalı insan görmək idi. Həşim İrənin Mərənd şəhərində doğulmuş, sonra da Tiflisə köçmüşdü. Pəronbəyov karvansarayında bəzzaz dükkanı açmışdı. Tacir də olsa, açıqfikirli adam idi, dövrün tanınmış ziyalılarından bir çoxu ilə sıx ünsiyyəti vardı. Hacı yaxşı anlaşırdı: zaman günbəgün dəyişir, sabahı bilmək olmaz, onsuz da son vaxtlar inqilab havası qoca Tiflisi də çənginə alıb. Belə bir məqamda övlad böyüdü təbiyə etmək də hər kişinin işi deyil. Ona görə də qoy Mustafa bu çətin məqamda hər şeydən baş çıxara bilsin, gözüaçaq böyüsün, məhəllədəki bəzi ailələrin uşaqları kimi avam olmasın.

Mollaxanada söhbət uzun çəkdi, ordan-burdan xeyli söhbət etdilər. Hacı Həşim ayrılarkən molla Hüseynin əlini sıxdı, sonra da təəddüdlə dedi:

- Uşağın əti sənin, sümüyü mənim, amma...

Molla Hüseyn xırda gözlərini qıyıb əlini dümağ saqqalına çəkdi:

- Hacı, heç bir əmması ola bilməz, öz balam kimi baxacam ona, arxayın ol.

- Allan səndən razı olsun, Hüseyn ağa, sənə özümdən çox inanıram, amma təvəqqem budur ki, şəriəti öyrətməklə bahəm, Mustafaya ara-sıra ana dili dərsi də keçəsən, uşaqdır, qoy həvəslənsin, kitabdan, nağıldan oxusun...

Beləliklə, səkkiz yaşlı Mustafanın həyatı dəyişdi. Bəlkə də bu hadisə onun taleyində baş verən ilk dəyişiklik idi. Kim bilir, atasının yolu bu mollaxanaya düşməydi, həyatı hansı məcraya yönələcəkdi? Amma gerçəyi danmaq olmaz: illər ötcək, indi başını aşağı dikib səssiz-səmirsiz dayanan bu oğlan bir gün Azərbaycanın adlı-sanlı aktyoru Mustafa Mərdanovaya çevriləcək. Necə bilirsiniz, alın yazısına inanaq, ya yox?

Onu başqa uşaqlardan ayırır, həm də ana dili dərsi keçməyə başladılar. Mollaxanada yoxsul uşaqlarına əsl zülm verirdilər, bəzən onları heç bir səbəb olmadan falaqqaya salır, çubuqla döydürdülər.

Mustafanı incitməsələr də, yoldaşlarının qışqığına, iniltisinə dözə bilmirdi, onların halına acıyırdı...

Mustafagil Tiflisin səfəli guşəsində, Kür çayının sahilində yaşayırdılar. O, saatlarla çayın sahilində oturub baxışlarını lal axan suya dikir, nəfəsini çəkib Kürün nazlı zümzüməsini dinləyir, dostları ilə Şeyx Sənanın, çarıça Tamaranın heykəlinə baxmağa gedir, qədim Tiflisin qənbər döşənmiş səkilərində dolamaqdan doymurdu. Qəlbində baş qaldırılmış qəribə hissləri heç cür anlaya bilmirdi. Çevrəsindəki gözəlliklərdən zövq alır, xəyallar onu qoynuna alıb uzaqlara aparırdı.

Şənbə və bazar günləri şəhər kənarındakı Qırdzanis bağlarında el şənlikləri təşkil olunurdu.

Mustafa dostları ilə bu şənliklərdə iştirak etməyi sevirdi. Kürün sahilində, Ortaçalada xalq sənətkarları - Əbdül Baği Zülalovun ifasında "Ay bəri bax, bəri bax", Məcid Behbudovun oxuduğu "Qaçaq Nəbi" və digər xanəndələrin oxuduğu muğam və təsnifləri böyük həvəslə dinləyirdi, kütləvi tamaşalara maraqla baxırdı. Elə o zamandan da balaca Mustafanın qəlbində tamaşaya maraqlı oyanmışdı, özünü aktyor kimi müxtəlif geyimlərdə, qrimdə təsəvvür edirdi.

1905-ci ilin payızında taleyin hökmü onu Tiflisdəki 3-cü gimnaziyaya gətirib çıxartdı. Burada ayda iki dəfə şəriət dərsləri keçirilirdi.

Keşiş rus və erməni, molla isə müsəlman uşaqlarına dərs keçirdi. Gimnaziyada latın, alman dili öyrədilir, Azərbaycan və gürcü dilinin tədrisinə isə əhəmiyyət verilmirdi. Ancaq Mustafa

bu fənlərə xüsusi maraqla göstərirdi, dilləri müstəqil surətdə öyrənirdi...

1909-cu il gimnazianın dördüncü sinfində oxuyan Mustafa üçün sözün əsl mənasında dönüş ili oldu. Səhər dərsə gələndə dostu İbrahim dedi:

- Mustafa, eşitmisən, "Kazyonnu teatr"da "Faust" operasını göstərəcəklər. Bəlkə, gedək?

- İbrahim, mən "teatr" sözünü çox eşitmişəm, amma heç vaxt orda olmamışam, mənə yoldaşlıq etsən, böyük həvəslə gedərəm.

- Mən razı, onda gedirəm bilet almağa!

...Mustafa sehrli bir aləmə düşmüşdü. Tamaşa salonu təsəvvür etdiyindən də gözəl idi. Qızıl suyuna çəkilmiş çilçiraqlar, məxmər oturmaqlar və nəhəng pərdə onu valeh etmişdi. Orkestr uvertürə çalmağa başlayanda, hətta diksindi də!

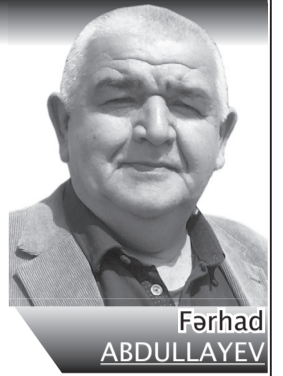
Gördüyü ilk tamaşa Mustafada dərin təəssürat oyatdı. Gur işığa boyanmış rəngarəng dekorasiya, səhnədə baş verənlər, aktyorların oyunu ona kəşf olunmamış dünyaya kimi görünürdü. Bəli, "Faust" öz işini görmüşdü. Teatrın qoxusu Mustafanın burnundan getmirdi, bu ab-hava onu ovsunlamışdı, sənət sevgisi artıq qanına, canına hopmuşdu. İndi hər axşam teatra getməyi, müxtəlif tamaşalara baxmağı arzularıydı. Lakin gimnaziya direktorunun icazəsi olmadan teatra getmək qadağan olunmuşdu. Buna baxmayaraq, Mustafa dostları ilə bilet alıb gizləncə teatra gedir, bu sehrli aləmlə hər görüşü böyük səbirsizliklə gözləyirdi.

Bir dəfə gimnazianın inspektoru Mustafanı teatrdə gördü və tamaşa salonundan qovdu. O, ağlaya-ağlaya evə qayıtdı, sanki qəlbinə sağalmaz yara vurmuşdular. Ancaq məsələ bununla bitmədi. Direktordan icazəsiz teatra getdiyi üçün ertəsi gün onu karsərə salıb dörd saat qaranlıq zirzəmidə saxladılar.

Lakin nə direktorun hədəsi, nə karsərdə keçirdiyi məşəqqətli saatlar onu inadından döndərə bildi. Çünki taleyinin bu səhifəsi göylərdə artıq çoxdan yazılmışdı. Qərarı qəti idi: aktyor olacağam!

Fərhad SABİROĞLU

Xeyransa nənənin ətəyi

Fərhad ABDULLAYEV

Gecədən əsən xəzri səhərə yaxın bir qədər səngidi. Amma külək hələ də qar-pəncərəni döyəcləyir, vıyılısı qulaqlarda uğuldayırdı.

Xeyransa nənə gecəni pis yatmışdı, ara-sıra küləyin səsinə oyanmışdı. Səhər açılsa da, yatıb yuxuya qalmışdı. Deyirlər, səhər yuxusu şirin olur. Ahıl qadın yatağında oyan, buyana çevrilirdi. Deyəsən, yuxu görürdü: tanımadığı dəbdəbəli bir salona düşüb, enli kürsüdə qara geyimli, uzun hörüklü hakimlər əyləşib və onlardan biri Xeyransa nənəyə baxıb gülümsünür:

- Hörmətli Xeyransa xanım! Rəngi solmuş nimdəş ətəyinizlə bağlı Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinə müraciətinizə baxıldı. Müəyyən etdik ki, ətəyinizin itməsində əsas günahkar...

Xeyransa nənə tər-su içində yerindən dik atıldı. "Bismillah" deyib yataqdan qalxdı. "Allah xeyirə calasın, bu nə yuxu idi? Nə ətək, nə məhkəmə?" Fikirli-fikirli eyvana çıxdı ki, axşamdan yuyub sərdiyi camaşları zivədən yıqsın. Baxdı ki, hər şey yerindədir, bircə ətəkdən başqa. Boylanıb həyətdə baxdı. Külək ətəyi zivədən alıb düz həyətin ortasına atmışdı. "Andıra qalsın bu küləyi" deyib başmaqlarını geyindi, aşağı endi.

Əyilib ətəyi yerdən qaldırmaq istəyirdi ki, qonşuluqda yaşayan üç kişi ona yaxınlaşdı. Xeyransa nənə bu adamları yaxşı tanıyırdı: bütün günü avara-avara gəzib, həyətdə domino oynamaqdan başqa məşğuliyyətləri yox idi...

Dolu bədənlə kişi amirana səslə dedi:

- Xeyransa nənə, ətəyə toxunmaq olmaz!

- Niyə, a bala?

- Veşdokdur!

- Nədir?

- "Veşestvennoe dokozatelstvo"! Yəni əşyay-dəlil!

- Bıy, nə danışırsan, başına dönüm, bu mənimdir də, öz ətəyimdər.

Cılız kişi isə əlini belinə qoymuşdu, ciddi tərzdə diləndi:

- Bəzi məsələlər var, onları təcili ayırd eləmək lazımdır.

- Ay oğlum, nə məsələ? Burda başa düşməli nə var ki? Ətəyimi külək atıb yerə, gəlmişəm aparmağa da...

- O sizə elə gəlir ki, külək atıb. Məncə, burda iqtidarın barmağı var, çünki külək də onların adamıdır. Deməli, iddia etmək olar ki, ətəyin yerə düşməsində iqtidar günahkardır.

Üçüncü kişi fikrini qısa ifadə etdi:

- Avropa Komissiyasını çağırırıq, qoy gəlib baxsınlar, rəy yazsınlar, sonra sənədləri ötürək Avropa Məhkəməsinə. Son sözü onlar deyəcək!

Xeyransa nənə "məhkəmə" sözünü eşidən kimi, bayaq gördüyü qarışıq yuxunu xatırladı.

- Yuxum çin oldu, başıma gələnlərə bax! Ay qardaşlar, ətəyimi verin gedim, mən heç kimdən şikayətçi deyiləm.

Kişilər razılaşmayıb qadını sorğu-suala tutmağa başladılar.

- Xaricdə qohumun var?

- Şamaxıda yaşayan bacımdan başqa heç kimim yoxdur...

- Aha... Komissiya üzvlərinə elə belə də deyərik: Şotlandiyada qohumları yaşayır. Hər ikisi "ş" ilə başlayır!

- Xeyransa xala, keçən il sizə bir oğlan gəlirdi e...

- Hə... bacım nəvəsi Emini deyirsən?

- Aha... Emin Hüseynov. Həmin o səfirlikdə gizlənən!

- A bala, bizimkinin soyadı Həsənovdur, Rusiyada oxuyur, qonaq gəlmişdi.

- Deyərik ki, həmin o Emini bu ətəyin altında gizlədib Azərbaycandan qaçırlar, gördüz, veşdokdur!

- Xeyransa nənə, qohumlarından futbol oynayan var?

- Ay başına dönüm...

- Məsələ aydındır. İqtidar qorxur ki, məsələnin üstü açılar, ona görə də ətəyi oğurlayıb yox etmək istəyir. Külək, filan, hamısı bəhanədir. Ancaq sən fikir eləmə, Xeyransa nənə, heç qorxub eləmə. Çünki Avropa Şurası, Avropa Komissiyası sənə arxanda durub.

Səsə qonşular axışib gəldi. Hamı Xeyransa nənə ilə şelfi çəkdirmək istəyirdi. Amma bir suala heç cür cavab tapa bilmirdilər: Xeyransa nənə ilə şəkil çəkdirmək cinayətdir, ya yox?

Xeyransa nənə daha ətəyini eyvandakı zivədən asmur...

Taleyi göylərdə yazılan aktyor

Mistika ilə məşğul olan adamlar - ezoteriklər hər səsən kainatın yaddaşında əbədi həkk olunduğunu söyləyir. Qədim Şərq düşüncəsinin, hind-sanskrit fəlsəfi sisteminin məhsulu olan "Kainat yaddaşı" nəzəriyyəsinin doğruluğuna inanan və bunu əsərlərinə gətirən alim, yazıçı və filosoflar da az deyil. Biz də bir anlıq bu nəzəriyyənin doğruluğuna inanaq. Qədim dövrlərdən bu yana bir Şərq şəhərinin bətnində doğulan, hazırda Kainat Yaddaşında qorunan qılinc səslərinə, dünyanı lərzəyə gətirən ordu-lardan qopan ürpədicə qışqırtılara, at ayaqlarının tappılısına, sənətkar, misgər, zərgər dükanlarındakı alətlərin cingiltisinə qulaq asaq. Bu qədim şəhərin əhvalatını elə həmin səslərdən dinləyək. Dəmirqapı Dərbəndin kainatın "yaddaş dəftəri" nə yazdığı səslər çoxdur. Bəlkə də, tarix deyilən nəsnənin (hərdən ona elm də deyirlər) özü də bu səslərin toplusudur. Həmçinin hər bir xalq da kainatın yaddaş sistemində özünə aid səsləri bir yerə yığaraq öz tarixini formalaşdırır. Tariximizə Dərbəndin verdiyi SƏS həddindən artıq çoxdur.

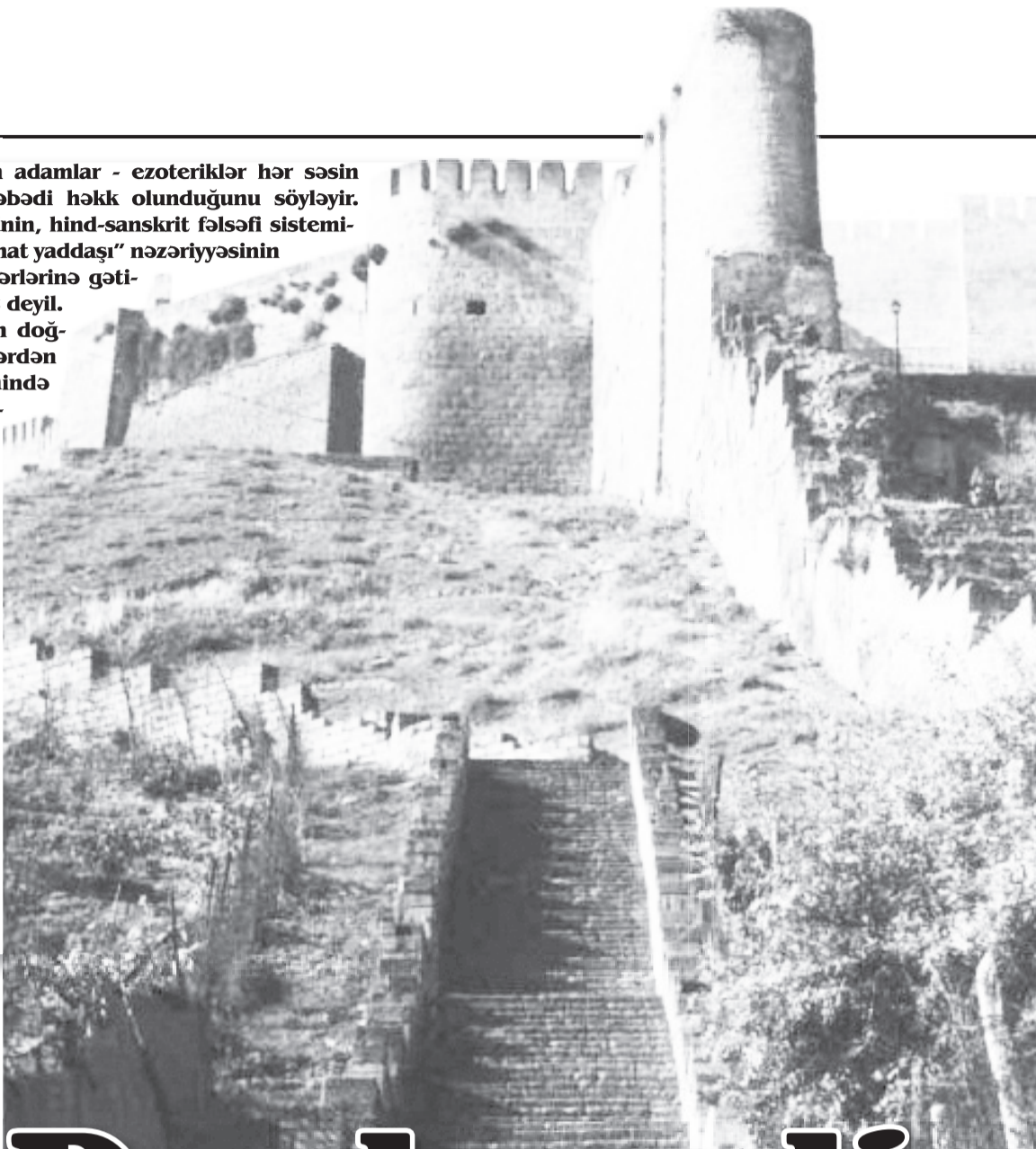
Qapı-şəhər

Azərbaycana tarixin hansı mərhələsindən daxil olmaq istəsək, mütləq Dərbənddən bir qapı kimi istifadə etməli olacağıq. Tariximizin Dəmirqapısı olan bu şəhər Şimaldan, Qərbdən, Şərqdən gələn tacirlərdə, ordularda, zəmanə şahlarında Azərbaycan haqqında ilk təəssüratı yaradıb. Dərbənd şəhər darvazaları, qala divarları, bazarları ilə birlikdə orta əsrlərin Azərbaycanı üçün "pasport" rolunu oynayır.

Hazırda Rusiyanın Dağıstan Respublikasının tərkibində olan Dərbənd Xəzər dənizi ilə Qafqaz sıra dağları arasında yerləşir. Rusiyanın şəhər statusunu daşıyan ən cənub yaşayış məntəqəsidir. Eyniadlı rayonun inzibati mərkəzi olan Dərbənd şəhəri Mahaçqala şəhərindən cənub-şərq istiqamətində 121 km uzaqlıqdadır. "Dərbənd" sözü türkcə "dar", farsca "bənd" köklərindən törəyib - "dar keçid" mənasını verir. Şəhər tarixdə Bab əl-Əvvab ("böyük qapı") və Dəmirqapı adlarıyla da tanınır.

Tarixçilər antik dövrün hegemonları hesab edilən romalıların Şərqə hücumu zamanı Kaspi darvazasından istifadə etdiklərini qeyd edir. Antik dünya tarixçilərinin bu qeydi Dərbənd haqqında bilinən ilk tarixi faktır. I əsrdə yaşayan Roma tarixçisi İosif Flavi də həmin yeri "Kaspi darvazası" adlandırır. Ümumiyyətlə, I-III əsrlərdə yunan və latindilli müəlliflər Kaspi keçidindən danışıqarkən onu qapı, darvaza, şəhər qalası, keçid və çıxış sözləri ilə də əvəz ediblər ki, bu da şəhərin missiyasını özündə daşıdıqla əks etdirir.

Türk dünyasının milli yaddaş kimliyi olan Dədə Qorqudun məzarının Dərbənddə olduğu deyilir. Yarıgerçək, yarıfəsanəvi şəxsiyyət sayılan, Haqq ozanı, türk dünyasının yerləşdiyi ərazidən dəfələrlə böyük olan mənəvi coğrafiyanın ağsaqqalı Dədə Qorqudun ömrünün sonlarında Dərbəndə getməsi və orada dünyasını dəyişərək dəfn edilməsi faktını məşhur səyyah Övliya Çələbi özünün mühüm tarixi qeydlərində əks etdirib. Həmin Çələbi ki, bütün Şərqi qarış-qarış görmüşdi və bugünün onun qeydləri Avropa şərqşünasları üçün istinad mənbəyidir.

Dərbəndin keçmişi və bu gününü

Çələbinin yazdığı "Dərbəndnamə" əsəri vasitəsilə qədim şəhərimizə virtual səyahət etmək olar.

1300 ildən çox tarixə malik olan "Kitabi Dədə Qorqud" dastanında adı çəkilən Dərbəndə və onun strateji əhəmiyyətinə Sasanilər şahları öz imperiyalarını köçəri hunlardan, sonrakı dövrlərdə isə xəzərlərdən qorumaq üçün xüsusi diqqət yetirirdilər. Onlar üçün Dərbənd keçidinin möhkəmləndirilməsi ən vacib və təxirəsalınmaz məsələ hesab edilirdi. Odu ki, Sasanilər hələ II Yezdəgərdin dövründə Beşbarmaq və Gilgilçay sədlərindən sonra strateji faydası daha çox olan Dərbənd səddinin də inşasına başladılar. Dərbənd səddi vasitəsilə yalnız Dərbənd keçidinin mühafizəsi deyil, eyni zamanda Şimal-Şərqdə olan dağ yollarının da qorunması təmin edilirdi. Həmçinin Dərbənd qalasının yaradılması bu ərazidə sərhəd keşikçilərinin sayının bir neçə dəfə azaldılmasına imkan verirdi. İlk dəfə Firuzun oğlu Qubad çiy kərpiclə səddin bünövrəsini qoymuş, onun oğlu Xosrov isə həmin səddi yenidən daşla tikmişdi.

Dərbənd qalası və Cümə məscidi

Dərbəndə etdiyimiz səyahətdə şəhərin bu iki tarixi abidəsindən danışmasaq, düz olmaz. Bəzi tarixçilərin sözlərinə görə, Dərbənd qalasının əsasını böyük fəateh İsgəndər Zülqərneyn qoyub. Qala tikilən zaman İsgəndərin əmri ilə saysız-hesabsız döyüşçülər gözetçi qismində tikilinin önündə növbə çəkiblər. Dəmir libaslı, dəmir dəbilqəli bu gözetçilərin şərfinə qala uzun müddət Dəmirqapı adı ilə məşhurlaşdı. Həmin qala kompleksinə aid olan dəmir qapılar Sasanilər dövrünə qədər salamat qalıb. Qalanın dəmir qapıları tarixin ayrı-ayrı çağlarında yaşayan bir neçə hökmdar - Ənuşirəvan, Yəzdəgərd, Şah İsmayıl və Özdəmir oğlu Osman Paşa tərəfindən bərpa edilib. Qalanın qərb tərəfi Xəzər dənizinə baxır, onun əsas divarlarını dalğalar döyücləyir. Tikilinin dənizə açılan liman darvazaları üzərində fars dilində şeirlər və divarların Yəzdəgərdən sonra Xəzər şah tərəfindən tikilib başa çatdırıldığı

barədə məlumat həkk edilib. Dəniz tərəfdən baxdıqda İsgəndərin tikdirdiyi divarlar yaxşı görünür. Denonun Misirin Firon ehamlarından bəhs edərkən qeyd etdiyi vacib bir məsələ - Misir ehamları kimi, burada da giriş-çixışın olmaması qalanın qədimliyini sübutdur.

Övliya Çələbinin Dərbənd qalası haqqındakı qeydlərindən sitat: "Qalanın dörd divarına hörülən daşlar fil bədəni böyük-lükdədir. Onların birini heç əlli adam da qaldıra bilməz. Qalanın içində gillə örtülən 1200-ə qədər ev var. Cənub tərəfdə divarın lap yaxınlığında böyük bir saray tikilib, həmin saraya böyük bir məscid söykənir. Minarəsi sınıq bu məscidin yanında isə Osmanlı memarlığı üslubunda gözəl bir hamam inşa olunub. Şərqə açılan Qayıq darvazası yanında Osman paşa məscidi, karvansaralar, dükənlər, yerləşir".

Cümə məscidi: Dərbənddəki Cümə məscidi müsəlman dünyasının ən qədim ibadət ocaqlarından biridir. Qafqaz tarixində isə birinci məsciddir. VIII əsrdə

Dərbənddə 20 min ərəb döyüşçüsü yerləşdirildi və şəhər 4 məhəlləyə bölündü - Dəməşq, Kufə, Həmas və Cəzair məhəllələrinə. X-XI əsrlərdə şəhərdə yerli türk və iranlı əhalidən digər, ərəblər, ləzgilər, avarlar və başqa xalqlar da yaşayırdı. Bu say öz-özlüyündə Dərbənddə dövrün ən böyük tikilisinin - Cümə məscidinin nə səbəbdən tikilməsinə dəqiq cavab verə bilər. VIII əsrdə - 743-cü ildə inşa edilən məscid şəhərin köhnə hissəsinin mərkəzində yerləşərək, mədrəsə və ruhanilər üçün yaşayış otaqları kompleksindən ibarətdir.

Cümə məscidi dəfələrlə rekonstruksiya məruz qalıb. Məscidin girişində zəlzələdən sonra - 1368-1369-cu illərdə Bakıdan olan Tacəddin tərəfindən bərpa edildi-yi barədə yazı var.

Məscidin yanındakı mədrəsənin inşasına 1474-1475-ci illərdə başlanılıb. Lakin onun genişləndirilməsi və bütün kompleksin formalaşdırılması 1815-ci ildə bitib. Dərbənddəki Cümə məscidi UNESCO-nun Ümumdünya irsi siyahısına daxil edilib. Qafqazın ən qədim məscidi olmasına baxmayaraq, bu gün də yaxşı vəziyyətdədir.

Geniş bir meydana Şərqdən Qərbə doğru istiqamətlənərək düzbucaqlı daş hasarla əhatə olunur. Cümə məscidi şimaldan cənuba doğru istiqamətlənən daş günbəzlə örtülən kvadrat formalı zalla tamamlanır. Burada interyer boyunca meşəsayaqı düzülmiş daş sütunlar və onların sonluğunu tamamlayan oxvari taxtavanlar dini tikilinin monumental obrazını bir az da artırır.

Unudulmayan Dərbənd

Azərbaycan öz tarixinin ayrılmaz hissəsi olan Dərbəndi unutmur. Hazırda başqa dövlətin ərazisi hesab edilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan hökuməti Dərbəndi və orada yaşayan həmvətənlərini unutmur. Azərbaycana Mirzə Kazım bəy, bəstəkar Asəf Zeynalli, eləcə də Hacı Xanməmmədov, Yusif Vəliyev, Şəfiqə Məmmədova, Ömər Eldarov kimi şəxsiyyətlər bəxş edən Dərbənddə Heydər Əliyev Fondundan dəstəyi ilə bir neçə il bundan əvvəl 1926-cı ildə inşa edilən orta məktəb binası yenidən əsaslı təmir edilərək şagirdlərin ixtiyarına verildi. Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Şəmsulla Əliyevin adını daşıyan 4 nömrəli orta ümumtəhsil məktəbinin fond tərəfindən təmiri Dərbəndin Azərbaycanla olan bağlılığının bariz nümunəsidir.

Həmçinin ölkə başçısı İlham Əliyevin sərəncamı ilə Dərbənddə yerləşən Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının binasının yenidən qurulması üçün 5 milyon manat vəsait ayrıldı. Belə yardımların, dəstəyin sayı çoxdur və mütəmadi olaraq həyata keçirilir. Hazırda 170 mindən çox soydaşımızın yaşadığı Dərbənddə 1934-cü ildən bəri fəaliyyət göstərən teatrın bərpası oradakı azərbaycanlılara və tarixə, mədəniyyətə böyük diqqətin göstəricisidir.

Yazıya Kainat Yaddaşında mühafizə edilən SƏS məfhumu ilə başlamışdıq. Bu gün Dərbənd Azərbaycan ərazisinə daxil olmasa da, ona aid olan səslər bizim mənəvi ərazimizin tərkibindədir...

Həmişə SƏS-in gəlsin, Dərbənd!!!

Təranə MUSAQIZI

Sözə, bədii mətnlərə tarixin bütün dövrlərində ehtiyac olub. Söz – zamanın biləyindən yapışan, onun nəbzini yoxlayan bir təbib olub həmişə. Gərmişin əli hər yerdən üzüləndə, dünya qələmin gücünə, bədii sözə söykənib. Bunu zaman-zaman sınaqlardan keçən ədəbiyyatımız da təsdiqləyir. Təəssüf ki, yazılan gözəl əsərlərlə yanaşı, bu günün mənzərəsi fonunda yaşanan xaos bir söz bumuna da şahid oluruq. Bu, əsl sözə qiymət verən oxucularda bir xəyal qırıqlığı yaradır. Ədəbi mühitdə yaşananlar, məsələn, yaşından, təcrübəsindən, istedadından asılı olmayaraq, romançılığa aludə olmağın bu gün bir dəb halını alması, nəticədə sözün urvatdan düşməsi ədəbiyyatsevərləri məyus edir. Belə də klassiklərimizin tarixin dolanbaclarından keçib gəlmiş əsərlərinə bir daha üz tutmağa dərin ehtiyac duyulur. Bu baxımdan, böyük sənətkarlarımızın əsərlərindən örnəklər verməyi planlaşdırmışıq. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli ədiblərindən olan İlyas Əfəndiyevin “Qarı dağı” hekayəsi ilə missiyamızı davam etdiririk.

İlyas
ƏFƏNDİYEV

Qarı dağı

(Hekayə)

Şəhər otuz doqquz gün mühasirədə qalaraq, uzaq məmləkətdən qoşun çəkib gəlmiş şahla vuruşdu. Qırxıncı gün şahın iyirmiyəşli cəsur oğlu Maliktac beş yüz nəfər seçmə pəhləvanla hasarın bir tərəfindən hücum edib şəhərə girdi. Onun ardınca bütün qoşun yol tapıb şəhərə doldu.

Yerli əhalinin inadından və təslim olmaq üçün dəfələrlə edilmiş təklifi rədd etmələrindən qəzəblənmiş şah, vəzirini Taygöz Yusifi çağıraraq kimsəyə aman verməməyi əmr etdi.

Taygöz Yusif şahərin sağ qalmış yeddi min əhalisini uşağdan-böyüyə qılıncdan keçirdi. Evlər dağıldı. Qan su yerinə axdı.

Üçgünlük qırğından sonra şah şəhərdən çıxıb yaşıl bir təpə üstündə çadırlar qurdurdu. Üç gün, üç gecə şadıvanlıq etməyi, qalibiyyət bədalləri qaldırmağı qoşun əhlinə əmr etdi.

Qızıl işləməli, firuzə rəngli kuzələr yeddiillik Şiraz şərabləri ilə dolduruldu. Əti məcun olan beşillik qara erkəklər kəsildi. Ovcular Qarabağ meşələrindən tükləri alov kimi yanan qırqovullar gətirildilər.

Hökmdar yeddi qızıl dirəklə çadırında, yeddi tirmə döşək üstündə əyləşdi. Atlas geyimli Nişapur sazandaları gəldi. Süfrələr döşəndi, qızıl qədəhlər düzüldü. İlk bədallər qaldırılan zaman yetmiş yeddi şeypur şahlar şahının qələbəsi şərəfinə gurladı.

Lakin elə bu vaxt şahın qorxunc vəzirini Taygöz Yusif içəri girib, hökmdarın hüzurunda yera qədər təzim etdi. Şah boşalmış qədəhini yanındakı qara qula verib qaşlarını çatdı.

- Hardasan, vəzir?! - dedi. - Yoxsa mənəm qələbəmin təntənəsi sən üçün mənəsidir?

Taygöz Yusif bir daha yera qədər təzim edib:

- Qibleyi-aləm, - dedi, - mən aciz Yusif sənə sadıq qulunam. Şahlar şahının hüzuruna gecikməyimin səbəbi var.

Hökmdar vəzirinin səsinə qara xəbər əlamətini duyaraq:

- Nə olub, vəzir? - dedi. - Tez söylə! Vəzir üçüncü dəfə təzim edib:

- Qibleyi-aləm yüz illərlə sağ olsun! - dedi. - Oğlum Maliktac xəstələnmişdir.

- Nə danışsın, vəzir! - deyər şah ayağa qalxdı.

Şahzadə Maliktac qonşu çadırdan qızdırma içində yatırdı, hər tərəfində yeddi qara qul əlləri döşündə sükut içində dayanıb, gözlərini ona zilləmişdi.

Hökmdar vəzirinin müşayiəti ilə çadıra daxil olduqda, qullar yera döşənib alınlarını torpağa qoydular. Şah oğluna yanaşı, barmaqlarında ləl-cəvahir sayrışan ağ əlini onun alınına qoydu:

- Oğlum, Maliktac! - deyər həyəcanla səsləndi.

Lakin xəstədən cavab gəlmədi. O zaman şah, rəngi ağarmış halda üzünü vəzirə sarı çevirib, qorxulu və titrək səslə:

- Bu saat hər tərəf çaparlar göndərsin, - dedi. - Qoy dünyanın bütün biliciləri buraya toplansın.

Şah bütün gün oğlunun başı üstündən tərpənmədi, gözlərini yummadı. Heç nə yemədi.

Səhəri vəzir qayıdıb:

- Qibleyi-aləm, - dedi, - şəhərdə ancaq tək-tək qocalar, uşaqlar qalıb, qırılan qırılıb, sağ qalanlar da gecə ikən meşələrə qaçıb. Çox axtarılan sonra bir falçı qarıya rast gəldik.

- Bəs falçı nə oldu? - deyər şah qəzəblə soruşdu.

- Gəlmədi. Şahzadənin yanına gətirilməsini istədi.

- Aha! - deyər şah kibirlə gülümsədi.

Mən onu ocağa atdırıb yandırardım, qibleyi-aləm, ancaq...

Şah vəzirinin sözünü kəsib:

- Taxt-rəvan hazırlansın, - deyər əmr etdi.

Hökmdar öz rəiyyəti ilə birlikdə insan cəsədləri ilə dolu xaraba küçələrdən keçib, balaca bir komanın qabağında dayandı. Taxt-rəvanı qulların çiyindən alıb, yera qoydular. Şahzadəni ehtiyatla içəri gətirildilər. Yarıqaranlıq evin içində ucaboylu bir qarı durmuşdu. Şah daxil olan zaman o, yerindən qımıldanmadı, təzim etmədi, büt heykəl sükməti ilə dayanıb durdu.

Şah keçib xəstənin baş tərəfində qoyulmuş döşək üstündə əyləşərək:

- Qarı, - dedi, - deyirlər sən cinlərin, uğursuz ruhların dilini bilirən. Sağalmaz dərdlərə dəva edirsən. Budur, mənəm oğlum Maliktac od tutub yanır. Məşum ruhlar onun hüsunu oğurlayıb aparmışlar. Səndən əlac istəyirəm, qarı. Əgər, onu sağaltsan, evinin dirəklərini qızıla tutduraçağam. Əgər xəyanət etsən, cəhənnəm kimi zəbanə çəkib yanacaqsan.

Qarı:

- Mən anayam, - dedi və bir qab su alıb, taxt-rəvanın qarşısında yerə çökdü.

Sonra dodağının altında nə isə oxuyub suya üfürdü və bir an kəsəyə diqqət edərək, ağır və zəhmli nəzərlərini qaldıraraq:

- Ey şah, - dedi, - mən burada minlərlə qəzəbli ruh görürəm. Onlar xəbər alır: “Şah öz oğlunu çoxmu sevir?”

Şah vahimə ilə:

- Nə danışsın, qarı? - dedi. - O, mənəm yeganə varisimdir. Böyük bir məmləkət gözüni ona dikmişdir. Mən yeddi il dua edib, yeddi min qurban kəsəndən sonra böyük Yaradan onu mənə əta edib. O böyüdü, Kəyan mülkündə birinci pəhləvan oldu.

Falçı təkrar suya baxıb dedi:

- Ağsaçlı bir qarı soruşur: “Şahzadənin anası varmı?”

Şah:

- Var, qarı, - dedi, - onun anası Xədicəbanu Yer üzündəki arvadların ən xoşbəxtidir. Çünki o,

mənə Maliktac kimi oğul bəxş etmişdir.

- Nə danışsın, qarı? - dedi. - O, mənəm yeganə varisimdir. Böyük bir məmləkət gözüni ona dikmişdir. Mən yeddi il dua edib, yeddi min qurban kəsəndən sonra böyük Yaradan onu mənə əta edib. O böyüdü, Kəyan mülkündə birinci pəhləvan oldu.

Falçı təkrar suya baxıb dedi:

- Ağsaçlı bir qarı soruşur: “Şahzadənin anası varmı?”

Şah:

- Var, qarı, - dedi, - onun anası Xədicəbanu Yer üzündəki arvadların ən xoşbəxtidir. Çünki o,

mənə Maliktac kimi oğul bəxş etmişdir.

Tez ol, qarı, oğlumun dərdinə əlac et. İndi Xədicəbanunun yuxusuna qara ilanlar girir.

Qarı bayaqdan bəri ilk dəfə olaraq, başını qaldıraraq xəstə şahzadəyə baxdı və elə bil ki, oğlunun solğun gözəlliyi onun gözlərini qamaşdırdı. Qarının kirpikləri qırpındı, bəbəkləri böyüyüb quru bir parıltı ilə yandı.

- Bütün dərdi sinəsindədir, - deyər şah, ağır-ağır nəfəs alan oğluna baxdı.

Qarı xəstəyə yanaşdı. Damarları çıxmış quru və kobud əlini onun sinəsinə qoydu.

Xəstə göz qapaqlarını qaldırdı. Xarab ceyran gözlərinə bənzər bir cüt qara, məlul göz arvada zilləndi. Qarının günəşdən və dərdədən yanmış qızıl göz qapığı qarıya baxdı.

Sonra qarı dağlara gedib, bir əmək çəkib gətirdi. Onların şirəsini çəkib, qaşığı-qaşığı xəstənin boğazına tökdü. Gecə-gündüz yanından tərpənmədi.

Şəhərdə sağ qalmış yerliləri ona lənətlər yağdırdılar. Güneylərdə oturan qocalar onu gördükdə, gözlərini endirib ayaqlarının ucuna baxdılar, yadellilərin nəzərindən iraq yerdə görüşən arvadlar başlarını bulayıb:

- Eh, Ballı qarı imansız oldu, - dedilər.

Xəlvətə düşəndə uşaqlar onun dalınca düzülüb:

- Ay falçı, bəs qızıl başmağın hamı? - deyər tənə etdilər.

Qarı həmyerlilərinin bütün bu nifrətini sükutla qarşılayıb, hər gün dağlara gedir, qucaq-qucaq çiçək götürür, xəstəni müalicə edirdi. Axı o, ana idi...

Nəhayət, yeddi gündən sonra şahzadə gözlərini açıb yemək istədi. On birinci gün isə onun tamamilə sağalaraq ayağa qalxdığını qoşun əhlinə xəbər verdilər.

Şah, falçıya bir kisə qızıl verib:

- Qarı, - dedi, - çiçəklərin hikmətini aç mənə söylə.

Qarı başını bulayıb:

- O sirri mən heç kəsə aç bilmərəm, hökmdar, - dedi. - Ancaq oğluna o çiçəklərdən çəkilmiş elə dərman verərəm ki, bir də azar üzün gərməz.

Bu sözlərdən sonra qarı, qızılqul rəngli maye ilə dolu bir kasa gətirdi. Şah kasanı alıb, burnuna tutdu:

- Bu, müşkdür, ənbəddir, nədir, qarı? Ətri insanı bihuş edir.

- O, dünyanın ən nadir çiçəklərindən çəkilib, - deyər qarı cavab verdi.

Hökmdar dərmanı yarisinə qəddər özü içib, qalanını da oğluna verərək:

- And içirəm ki, mən ömrümdə bu şirinlikdə şərbət içməmişəm, - dedi.

Şahzadə qalan şirəni son damlasına qədər içib, kasanı qarıya qaytardığı zaman falçı rahat nəfəs aldı.

Şah qarının üstünə daha bir kisə qızıl tullayıb, yanında dayanmış Taygöz Yusifə müraciətlə:

- Vəzir, - dedi, - o vaxt uğursuz ruhlar mənə şənliyimi pozmuşdu. İndi dünyada heç bir dərdim yoxdur. Qoşun əhlinə tapşırıq ki, üç gün, üç gecə elə bir şadıvanlıq etsinlər ki, göydə gün üzün tutulsun.

- Atılan ox bir daha geri qayıtmaz, hökmdar, hər dəqiqənin bir hökmü var! - deyər Ballı qarı astandan dilləndi.

- Dəlmi olmusan, arvad? Nə danışsın? - deyər şah qəzəblə yerindən qalxdı.

Və birdən o, mədəsində hiss etdiyi dəhşətli ağrıdan sarsılaraq, əl atıb vəzirin çiyindən yapışdı. Elə bu anda şahzadə də kökündən qırılmış sərv kimi silkələnib, arxasında dayanmış qara qulun qucağına aşdı.

- Zəhər! - hökmdarın sinəsindən vəhşi bir səs qopdu.

- Bəli, zəhər... - deyər Ballı qarı arxayınlıqla təkrar etdi.

Şah yerdə ilan kimi qıvrılan oğluna baxıb:

- Vəzir, əlac! - deyər qışqırdı.

Və artıq ayaq üstündə dayana bilməyib, döşəyin üzərinə yıxıldı. Sonra başını qaldıraraq:

- Qarı, - dedi, - heç olmasa, oğluma bir çarə elə. Axı sən onu ölümə qurtarmışsın, axı sən deyirdin, mən anayam.

- Bəli, qibleyi-aləm! - deyər Ballı qarı ah çəkdi. - Mən anayam!..

Şah ilə oğlu dəhşətli əzablardan sonra öldülər...

Taygöz Yusifin əmri ilə qarını öz otağında qoyub qarını bağladılar. Sonra qoşun əhlinin hər biri onun koması üzərinə bir at torbası torpaq tökdü. Günün axırında günəşin son işığı Savalanın zirvəsindəki buludlarda saralib sönən zaman qarının koması üstündə böyük bir təpə qalxdı. Sonra yağın yağışları onun torpağını bərkitdi. Gələn bahar təpədə sarı tikanlı boz qanqallar bitdi. Təpəyə “Qarı dağı” dedilər.

Sonrakı əsrlərin küləkləri, selləri şəhərin xərabəliklərindən heç bir əsər qoymadı. Onun yeri hər bahar qızıl lələklərlə örtülən bir düzənlik oldu. Şəhərdən yadigar yalnız Qarı dağı qaldı. O vaxtdan bəri Qarı dağının altında bir çeşmə qaynayır. Uzaq mənzildən gəlib keçən yolçular onun suyundan içib, ürəklərini yanğısını söndürürlər...

Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan dili genealoji baxımdan qohum dillər olub, türk xalqları ailəsinin Oğuz qrupuna daxildir. Bu dillərin etnik qohumluğu, qədim ümumtürk dilinin varisləri olması, qrammatik quruluş və əsas lüğət fondlarının müştərəkliyi bəzən belə yanlış təsəvvür yaradır ki, bu iki dil tamamilə eynidir və hər bir azərbaycanlı müasir türkcəni öyrənməyə ehtiyac duymadan bu dildə sərbəst danışsa, türkcədən dilimizə və əksinə, adekvat şifahi və yazılı tərcümə edə bilər. Bu düşüncə Azərbaycan dilinə münasibətdə Türkiyə türklərinə də hakimdir. Halbuki Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan dilinin müasir sinxron vəziyyətinin müqayisəli təhlili göstərir ki, həmin dillər arasında fərqlər var. Bu lüğət həmin fərqlərdən bir qisminin – yalnız ekvivalentlərin izahı üçün nəzərdə tutulub.

Əsgər RƏSULOV,
Filologiya elmləri doktoru, professor

(Əvvəli ötən saylarımızda)

S

Sabah – səhər, səhər vaxtı; Daha bu sabah bir kez daha boyamıştı saçlarını. Her sabah, şimdi limanda demirli duran bu gemide uyanacaktı. Azərbaycan dilindəki sabah – türkcədə yarın. Yarın sabah – sabah səhər.

Sabahlık – qadın xalası (səhərlər geyilən); Bu duayla birlikte Banu Teyze yataktan kalktı, sabahlığını giydi və telaşlı adımlarla abdest almak için banyoya gitti.

Sabahları – zərf. səhərlər, hər səhər; Sabahları erken kalkar, sabah namazını kıldıktan sonra evden çıkardı.

Saçma – 1. balıq toru; 2. qırma, seçmə; 3. boş və mənasız (söz, hərəkət), cəfəngiyyat. Ben fişeklerin barutunu, tapasını, saçmasını koyarım, beybaba! Bırak şu saçmaları, bir daha bahsini etme.

Saf – 1. səf, sıra; 2. sadəlvəh; Safdışı edilmək – sıradan çıxarmaq. Epey safsın sen, politikada hakikat geç değil, hiç çıkmaz ortaya.

Sağlıklı – sağlam, təmiz, gigiyenik, keyfiyyətli; Sağlıklı ilişkiler – sağlam, möhkəm, təmiz münasibətlər; Daima sağlığı, dengeli yer, her türlü aşırılıktan kaçınır.

Sağlıqsız – keyfiyyətsiz, sağlam olmayan, xəstə (müstəqil və məcazi mənələrdə); Sağlıqsız birisiydi, uzun yolculuğa dayanamazdı.

Sağyağ – kərə (inək) yağı; Ne sağyağ kaldı, ne zeytinyağı, ne pirinç, ne şeker, ne fasulye, kiler tamtakır oldu.

Saklama – gizlətmə; Benden saklamaya lüzum yok, olayı dünden biliyorum.

Saklamak – gizlətmək; Gündüğüm için ondan hiçbir sırrımı saklamadım.

Saklı – gizli; Saklı tutmak – gizlətmək, gizli saxlamaq. En azılı küfürler kalın bir argo kabuğu içinde saklı.

Sakız – 1. ağac qatranı; 2. bir qoyun cinsi; 3. dialektə: saqqız; Ağacın kabuğundan sızan sakızın hoş kokusu vardı. Azərbaycan dilindəki saqqız – türkcədə çiklet.

Salam – kolbasa, salami; Gelirken beraberinde mutlaka salam, sosis olurdu. Azərbaycan dilindəki salam – türkcədə selam, merhaba.

Salatalık – 1.xiyar; 2.salatlıq; Babası küçük bostanda yere eğilmiş, salatalıkları koparıyor.

Saldırmak – hücum etmək, həmlə etmək, təcavüz etmək; Bugün şu dakikada onlar hâlâ düşmana saldırıyorlardı.

Sallamak – 1. yellə(t)mək, yırğalamaq, silkələmək; 2. aldatmaq, başından eləmək; 3. süründürmək, get-gələ salmaq; Şiddətli deprem kenti salladı. Elindeki mendili sallayıp allahaismarladık dedi.

Sallandırmak – 1. asmaq (dar ağacından); 2. yelləndirmək; Üç beşini ağaçtan sallandıracaksın ki, bu gençlere ders olsun.

Sallanmak – 1. yırğalanmaq, yellənmək, ləngər vurmaq; 2. asılı olmaq; 3. laxlamaq; Dişleri sallanıyor – dişləri laxlayır; Sallanmaz o kalkışta ne mendili, ne de bir kol.

Sancak – bayraq; Bunca asker, sancaklarını sallayarak ilerliyordu. Azərbaycan dilindəki sancak – türkcədə raptiye, tutturğaç, ataş, toplu iğne.

Sandal – qayıq; Dün kahkahalar yükseliyorken evinizden, / Bendim geçen ey sevgili, sandalla denizden.

Sandık – 1.yeşik, qutu (seçki qutusu), sandıq 2.fond; Emekli sandığı – pensiya fondu. Seçmen sandık başına gitmek için araç istiyor.

Sandıklı – nazik taxta, fanerka (zərli üzlük material); Duvarlar sandıklıydı ve çok ince oldukları belli oluyordu.

Sap – 1.kələf, yumaq, sap; 2.dərz, topa, əkin; Orakçılar gizliden gizliyə bu türküyü mırıldanarak saplara tırpan sallıyorlardı. Bir sap tire, iki sap ibrişim. Azərbaycan dilindəki sap – türkcədə iplik, ip.

Saplama – 1. mil, ox, dəmir çiv; 2. pazlama, paz vurma; Menteşenin iki oynak parçası arasına bir saplama taktı.

Saplantı – beynə girmiş ideya, başdan çıxmayan fikir, idetiks. Yıllardan beri böyleyim işte, bir saplantıya mı uğradım?

Sarma – dolma, yarpaq dolması; Lahana, pazı ve üzüm yarpağı sarmalarını çok severdi.

Sarsak – zəif, gücsüz, əl-ayağı əsən (qocalıqdan, xəstəlikdən); Hastaların birçoğu yaşlılık sebebinden sarsaktı ve ciddi bakıma ihtiyaç duyan kimselerdi.

Savaş – 1. müharibə, hərbi; 2. mübarizə; 3. döyüş; Savaş açmak – müharibəyə başlamaq; Bir devlete karşı savaş açmak kadar savaşı zaferle sonlandırmak önemlidir. Azərbaycan dilindəki savaş – türkcədə kavga.

Savaşmak – 1. müharibə etmək; 2. mübarizə aparmaq; Hiçbir halk savaşmak istemez, fakat tarihi şartlar zaman zaman buna itiyor. Azərbaycan dilindəki savaşmaq – türkcədə kavga etmək.

Say – 1. səy, cəhd; 2. iş, əmək; Dersleri iyi okumak, öğrenmeye say etmek isterdi hep. Azərbaycan dilindəki say – türkcədə sayı.

Saz I – qamış, qarğı; Köyün saz kaplı, karanlık çökmüş damlarına seslendi.

Saz II – 1. saz; 2. mizrabla çalınan çalğı aləti. 3. musiqi (çalğı) alətlərinin ümumi adı; Saz arkadaşları – ansambl, musiqiçilər dəstəsi (kollektivi). Azərbaycan dilindəki saz – türkcədə bağlama.

Sazlık – qamışlıq; Kestiler sazlık içinden der beni / Dınler ağlar her kadın, her er beni.

Seçim – seçki, seçkilər; Seçim sandığı – seçki qutusu; Seçim kütüğü – seçici siyahısı; Milletvekili seçimleri önümüzdeki yıl yapılacak.

Sedir – taxt, divan; Bizi geniş sedirlerle çevrilmiş keten örtülü bir büyük odaya aldılar. Azərbaycan dilindəki sədr – türkcədə başkan, müdür.

Seher – şəfəq, sübh, dan, dan yeri; Sabah seher vakti çıktım yola. Ben artık korkmuyorum her şeyde bir hikmet var / Gecenin sonu seher, kışın sonunda bahar. Azərbaycan dilindəki səhər – türkcədə sabah; Ertəsi gün manasında – türkcədə yarın.

Selika – gözəl danışq və yazma qabiliyyəti, üslub, hüsnxət; Kürsüde konuşan hatibin selikasına hayrandı. Azərbaycan dilindəki səliqə türkcədə özen, titizlik.

Semer – yəhər, palan; Semere asılı bir sepeti çözüp ağacın uygun bir dalına astı.

Senet – veksəl, çek, qəbz; Hisse senedi – səhm; Elindeki senet onun tanımadığı bu adama ödemek zorunda olduğu yüklü bir para demektir. Azərbaycan dilindəki sənəd – türkcədə belge, evrak.

Serçe – sərçə; Serçe parmak – çeçələ barmaq. Aynaya bakıyor, gözlerinin altındaki şişkinliklere serçe parmağıyla dokunuyor.

Serencam – 1. son, nəticə, yekun, aqibət; 2. hadisə, əhvalat; Olsun deminiz, olmasın gamınız, hayra dönsün serencamınız. Azərbaycan dilindəki sərəncam – türkcədə kararnamə (kanun gücündə), karar.

Sergi – lotok, alver budkası (küçədə). Bir karpuz sergisi açabilmek için projeler yapmakta idi.

Serinkanlı – soyuqqanlı, təmkinli; Mesele biraz serinkanlı düştünlürse pek fazla bütyütmeye de değmezdi.

Sert – kar (dilçilikdə); Sert ünsüzler – kar samitlər. Türkçede sert ünsüzler, Fe Paşa çok hasta cümlesindeki ünsüzlerin tümüdür.

Set – 1. sədd, əngəl, maneə, baryer; 2. dəst; Mağazadan yeni taşındığı eve bir tencere seti aldı.

Sevişmek – 1. sevişmək, birbirini sevmək; 2. cinsi əlaqədə olmaq; Sevmek bir ömür sürer / Sevişmek bir dakika.

Sevk – sövq, göndərmə, yollama, yola salma (nəqliyyatla); Sevk gününü, raporun ismini, uğrayacağı limanları yazdım.

Sevketmek – göndərmək, yollamak, yola salmaq (nəqliyyatla); Arabalar siparişçiyə feribotla sevkedilecek.

Sevmek – birisini oxşamaq, nəvaziş göstərmək, əzizləmək; Gel çocuğum, seni biraz seviyim.

Seyir – hərəkət, gediş; Seyretmek – nəqliyyat vasitəsilə hərəkət etmək, maşın sürmək; Gemi seyir halinde iken denize atlamak teklike arzeder.

Sezgi – intuisiya, duyğu, sezmə, fərasət; En genel anlamıyla, sezgi, gerçekliği dolaysız olarak içten ya da içeriden kavrayabilme, tanıyıp bilme yetisidir.

Sifat – səlahiyyət, vəzifə; Siz bu toplantıya hangi sıfatla katılıyorsunuz? Başvezir sıfatıyla hükümet işlerini idare eder.

Sıkışmak – 1. sıxılmaq; 2. çətin vəziyyətə düşmək; 3. tualet ehtiyacı hiss etmək; Paraya sıkışmak – pulsuzlamaq, əliaşağı olmaq. Anlaşılan, çocuk epey sıkışmış olacak ki, arabayı acilen durdurmamı rica etti.

Sır – şir, mina; Köyden getirdiğimiz küpün sıırı dökülmüş.

Sıra – parta, məktəb skamyası; Okulda oturacak yerler tahta sıralardan olur.

Sırık – şüvül, uzun qalın ağac; Sırıkla atlamak – şüvüllə tullanmaq (hündürlüyə); Hızlandıkça sırığın gıcirtısı artıyordu. Biraz daha geçti, sırıkla yüksek atlama müsabakası ilan olundu.

Sırlı – şirlənmiş, minna çəkilmis; Toprak olanları dahi pek zevkle yapılmış olup ekserisi cam gibi sırlıdır.

Sıvağ – tibbi müalicədə içinə dərman qarışdırılan maddə, məlhəm; Azərbaycan dilindəki suvaq – türkcədə sıva, şap.

Sızmak – oturduğu yerdə (yorğunluqdan, spirtli içkinin təsirindən və s.) yuxuya dalmaq, mürgüləmək; Zeliha Teyze oturma odasındaki divanda sızmıştı.

Sigorta – qoruyucu, sığorta; Bir hatta giden sigorta yanarsa, o hattın lambaları söner.

Silgi – 1. hamam dəsmalı, qətfə və s. 2. pozan; 3. lövhə silgisi; Türk hamamının nalın, peştəmal, keseci, silgi gibi olmazsa olmazları var.

Sim – gümüş, gümüşü (rəng); Azərbaycan dilindəki sim – türkcədə tel.

Davamı gələn sayımızda

Yalançı ekvivalentlər lüğəti

○ **"Azərbaycanda 1938-ci il planında "Bakılılar", "Kəndlilər", "Dəmələ dəstə" filmlərilə yanaşı, çəkilişi həyata keçirilməmiş "Ləpirçilər" ("Dəniz kəşfiyyatçıları") və "O olmasın, bu olsun" (R.Təhmasib və B.Koçetov) mövzuları da nəzərdə tutulmuşdu. Lakin birinci mövzu istehsal çətinlikləri üzündən reallaşdırılmamışdı. Ciddi çətinliklər keçirən Azərbaycan kinosu hələ Ü.Hacıbəyovun məşhur musiqili komediyasını lazımı səviyyədə ekranlaşdırmağa hazır olmadığından, ikinci ideyanın həyata keçirilməsi də təxirə salındı. Dövrün siyasi-ideoloji ab-havası tarixi-inqilabi mövzulara və "sovet adamının formalaşmasına" həsr olunmuş ekran əsərlərinin yaradılmasını tələb edirdi.**

(Əvvəli ötən sayımızda)

Bu dövrdə ölkəni bürrüyən Staxanov hərəkatı kinematografiyaya da sirayət etmişdi. İdeoloji-inzibati rəhbərlik kino istehsalını texniki-iqtisadi istehsaldan ayırmır, "plan və öhdəliklərin vaxtından qabaq və artıqlaması ilə yerinə yetirilməsini" tələb edirdi. Məsələn, aktyor Xeyri Əmirzadə mətbuatda yazırdı: "Staxanov metodunun quruluşumuzun hər sahəsində göstərmiş olduğu canlı nümunələr biz kino işçilərini də az düşündürmür. Bu canlı faktların qarşısında biz işimizi yenidən qurmağa və sürət məsələsində əldə edilmiş köhnə iş metodlarını yenidən nəzərdən keçirməyə məcbur oluruq. Film çəkilişində sürəti artırmaq ətrafında bizdə ayrı-ayrı qruplar və şəxslər tərəfindən bir sıra təcrübə yapılmışdır. Məsələn, bir gündə 10 kadr əvəzinə 30 kadr çəkən qruplar olmuşdur..." ("Ədəbiyyat" qəzeti, 1936, 18 fevral). Bu "metodla" çəkilən lentlərin bədii və peşəkarlıq səviyyəsi film ekranlara çıxarılandan sonra məlum olurdu.

1936-cı ildə "Azərbaycanda" də lentlərin səsləndirilməsi və dublyaj edilməsi üçün texniki yenidənqurma başa çatdırılmışdı. Artıq həmin il "Çapayev" lentinin Azərbaycan dilinə çevrilməsi məqsədilə qrup yaradılmışdı. Qrupun rejissorları Ş.Şeyxov və Konstantinov, direktoru Tarxanov, səs operatoru Pavlov, səs tərtibatçısı Pekxer, rejissor köməkçisi L.Səfərov təyin edilmişdi. Mətbuat xəbər verirdi ki, "Azərbaycanda" studiyası qısa müddət ərzində "Çapayev" filminin türkçə dublyajını bitirib. Yanvarın 25-də fabrikada Azərbaycan sovet yazıçılarının iştirakı ilə keçirilmiş baxışda studiyanın bu işi olduqca müsbət təsir bağışlamışdır. Filmin sözləri (danışqlar) sovet yazıçısı Yusif Vəzir (Çəmənəzaminli) tərəfindən olduqca düzgün və müvafiq surətdə təsvir edilmişdir. Bu, ssenariçinin bacarığından, əsas əhəmiyyətli fikrin, mənanın düzgün verilməsilə bərabər, söz hecalarının, söz ahənginin düzgün olması

və ağız-dodaq hərəkətinin (jestikulyasiyasının) deyilən sözə müvafiq olmasından ibarətdir. Filmin türkçə variantının müvəffəqiyyətini təmin edən əsas səbəblərdən biri də qüvvətli aktyorların – A.M.Şərifzadə (respublikanın Xalq artisti), M.A.Əliyev (respublikanın Xalq artisti), M.Mərdanov (respublikanın Xalq artisti), Ə. Ələkbərov, R.Əfqanlı, M.Şamxalov, H.Qafqazlı, İ.Osmanlı və s. dublyaj işinə cəlb edilməsidir. Aktyorlar burada öz sənətkarlıqlarını böyük məharətlə nümayiş etdirə bilməmişdir". ("Ədəbiyyat" qəzeti, 1937, 31 dekabr). Sonrakı illərdə studiyada "Biz Kronştadtanmış", "Son gecə", "Bakılılar" filmlərinin dublyajı həyata keçirilmişdi.

1937-ci il avqustun 11-də respublika Xalq Komissarları Soveti (XKS) "Azərbaycan SSR-in 29 rayonunda klubların kinolaşdırılması və radiolaşdırılması haqqında" qərar qəbul etdi. Qərardan irəli gələn vəzifələrin həmin il dekabrın 28-nə qədər həyata keçirilməsi "Azərbaycan" trestinə tapşırıldı. Lakin qərarın icrasına qismən əməl edildi, çünki rayon klublarının kinolaşdırılması və radiolaşdırılması üçün texniki avadanlığın alınmasına ayrılmış vəsait yetərinə deyildi. Başqa sahələrdə olduğu kimi, bu yönümdə də işin tam görülməsi haqqında yalnız kağız üzərində məlumat verildi.

Az.FKİ rəhbərliyi film istehsalında qarşıda yeni tələblərin durduğunu, bununla yanaşı, kinonun səsli dövrə qədəm qoyduğunu, 1927-ci ildə tikilmiş kino-fabrikanın yeni tələblərdən geri qaldığını nəzərə alaraq, 1936-cı ildə kinostudiyanın tikintisinin reallaşdırılması məsələsini qaldırdı.

Bununla əlaqədar respublika XKS-nin razılığı alınandan sonra yeni kinostudiyanın layihə-smeta sənədləri hazırlandı. Əvvəlcə kinostudiyanın layihəsini mühəndis Belkov işləyirdi, sonra o, Dubovla əvəz edildi. O da işin öhdəsindən gələ bilmədiyindən, dəfələrlə dəyişdirilən və çoxsaylı düzəlişlər edilən layihə respublika səviyyəsində bəyənilmədi. Layihəni təsdiq etdirmək üçün "Azərbaycanda" baş mühəndisi K.Əmirov və əsaslı tikinti şöbəsinin rəisi A.Smirnov Moskvaya göndərildi. Tikintinin ümumi smeta dəyəri 8.204.358 manat idi. Lakin BKİ-nin rəisi V.Şumyatskinin əmrilə bu məbləğ 99 min manat azaldıldı. Yeni kinostudiyanın tikintisi 1936-cı il dekabrın 13-də başlasa da, məhz vəsait çatışmazlığı üzündən istifadəyə verilməsi xeyli ləngidi və 1938-ci ildə layihədəki, eləcə də tikintidəki kobud qüsurlar üzündən ləğv olundu.

Ümumiyyətlə, bu dövrdə maliyyə çatışmazlığı filmlərin uğursuzluğunun və kino şöbəsinin kifayət qədər səmərəli işləməməsinin başlıca səbəblərindən idi. BKİ və respublika XKS-nin müntəzəm olaraq maliyyə vəsaitini azaltması müxtəlif çətinliklərin ortaya çıxmasını şərtləndirirdi. 1936-cı ildə respublika Xalq Maliyyə Komissarlığı "Ölüm dərəsi", "Ceyfun və Ulçar" filmlərinin smeta dəyərini müvafiq olaraq, 17 və 14 min manat azaltmışdı. Eyni problemlə "Bakılılar" lenti də üzləşmişdi. Nəticədə çəkiliş qruplarının əlverişli yaradıcılıq mühitinin yaradılması böyük çətinliklərlə qarşılaşırdı.

Az.FKİ kinematografı kadrların hazırlanması sahəsində cəhdləri davam etdirsə də, hələlik "Azərbaycanda" film-in yaradıcı kollektivinin böyük bir hissəsini dəvət olunmuş ssenariçilər, rejissorlar, operatorlar, rəssamlar, aktyorlar, səs operatorları və s. təşkil edirdi. İlk Azərbaycan səsli bədii və sənədli ekran əsərlərində ssenariçilər K.Mints, Y.Fidler, A.Pavlov, V.Pavlovski, G.Mdivani, N.Sofronov, A.Minski, rejissor və operatorlar M.Kirillov, L.Kosmatov, D.Feldman,

rəssam V.Aden, eləcə də, aktyorlar N.Kryuçkov, L.Sverdlin, Y.Kuzmina, S.İvaşenko, A.Varqanova, N.Antipov, Q.Molodtsov, N.Şulgin, B.Baykov, V.Qodziaşvili, V.Baqratuni, A.Kostruçkin, Y.Frik, B.Çavçavadze, V.Belokurov və bəstəkarlar M.Baxçirayev, M.Belousov... çalışırdılar. Bu baxımdan sənədli kinoda vəziyyət xeyli qənaətbəxş idi. Həmin sahədə ekran ustalarının əksəriyyətini yerli kadrlar təşkil edirdi. Artıq S.Bədəlov, V.Yeremeyev, İ.Manakov, Ə.Atakişiyev, F.No-vitski, Ə.Ələkbərov, Ə.Həsənov, M.Mustafayev, V.Zbudski, R.Təhmasib, Q.Braginski, C.İsmixanov, Ş.Şeyxov, N.Bədəlov, İ.Ozerski, Ə.Musayev, İ.Tartakovski, M.Da-daşov, L.Koretski, A.Kərimov və başqaları sənədli-xronikal filmlərin yaradılması yönündə məhsuldar fəaliyyət göstərirdilər.

Az.FKİ kadr hazırlığı ilə bağlı Moskvada və Bakıda təhsil alan tələbələrə maddi cəhətdən yardım göstərilməsinə, yaradıcı işçilərin ixtisasının artırılmasına da diqqət göstərirdi. Artıq ÜİDKİ-ni bitirmiş H.Seyidzadə, S.Mərdanov, Q.Nəcəfova (Salamzadə), N.Bədəlov, Ə.Atakişiyev, H.İsmayılov, F.No-vitski kinoda işləməyə başlamışdılar. Az.FKİ hələ təhsil alan S.Bədəlova, H.Yegizarova, R.Rza-yeva, Ə.Məmmədخانliya, M.Hüseynə, H.Uruymaqova təqaüd təyin etmişdi. Eləcə də, Azərbaycan Dövlət Teatr Məktəbi kino aktyorluğu fakültəsinin tələbələri Şükufə Babayeva, Sofa Bəzirzadə, Rəşid Eldarov, Hüseyn Əliyev, Ənvər İsmayılov, Tamilla İsgəndərova, Mənsur Abdullayev, Ağca Babayeva, Rəxşəndə Əlibəyova, K.Hüseynzadəyə "Azərbaycanda" tərəfindən ayda 100 manat təqaüd verilir. Bununla yanaşı, operator C.İsmixanov və rejissor köməkçisi B.Hüseynova ixtisaslarını artırmaq üçün "Mejrəbomfilm"ə göndərilmişdilər. 1936-cı ildə görkəmli rejissorlar S.Eyzenşteyn və B.Barnet, ÜİDKİ-nin operatorluq kafedrasının müdiri Nilsen "Azərbaycanda" film-in yaradıcı işçiləri üçün müəhazirə oxumaq məqsədilə Bakıya dəvət edilmişdilər.

Azərbaycan SSR XKS, partiyanın siyasi və ideoloji xəttinin tələb etdiyi səviyyədə kinematografiya rəhbərliyinin daha da mərkəzləşdirilməsi yolunda addımlar atırdı. 1938-ci il martın 23-də SSRİ XKS-nin qərarı ilə Kinematografiya işləri üzrə Komitə yaradıldı. Sonra Azərbaycanda da kinonun idarə olunmasını təkmilləşdirmək yönündə ciddi addımlar atıldı. XKS özünün 25 may tarixli qərarı ilə aralıq qurum olan Foto Kino İdarəsini ləğv etdi. Həmin qərarla "Azərbaycanda" tresti Bakı Sovetinin sərəncamına, trestin bütün əmlakı - fotomateriallar, fotosaxlama binaları, laboratoriyalar və foto avadanlığı isə Azərbaycan Teleqraf Agentliyinə verildi. İdarənin tabeliyində saxlanılan "Azərbaycanda" və "Azərbaycanda" trestlərinə isə öz təyinatları üzrə fəaliyyət göstərən təşkilat vahidləri kimi, işlərini yeni şəraitə uyğun qurmaq tapşırıldı. Hər iki trestin Moskvadakı – SSRİ Kinematografiya işləri Komitəsindəki nümayəndəsi B.N.Kamenski idarəyə rəhbər təyin edildi. İncəsənət İşləri İdarəsinin rəisi əvvəlcə Davud Rəsulzadə, sonra isə Mirzə İbrahimov (müavini Mikayıl Mikayılov), "Azərbaycanda" film-in rəisi isə B.Əsriyev təyin edildilər. Xidmət etdiyi rejim tərəfindən repressiya olunmuş komissar Həmid Sultanovun qardaşı Qulam Sultanov isə işdən uzaqlaşdırıldı. 1939-cu ilin mayında isə "Azərbaycanda" film-in direktoru vəzifəsinə Ş.Abbasov təyin olundu.

Beləliklə, 30-cu illərin ikinci yarısında özünün səsli dövrünə qədəm qoyan Azərbaycan kinosu partiyanın siyasi-ideoloji xəttinə uyğun fəaliyyət göstərmək yolunda çətinliklərlə üzləşməli oldu. Bu dövrdə istehsal olunan ekran əsərləri, təbii olaraq, özündə SSRİ-dəki və respublikadakı sosial-iqtisadi və siyasi-ideoloji mövzuların bədii həllini əks etdirirdi.

**Nəriman
ƏBDÜLRƏHMANLI**

Repressiyalar dövrünün kinosu

Azərbaycan ta qədim dövrlərdən zəngin düşüncə, fikir, mühakimə ənənəsinin formalaşdığı məkanlardan olub. Bu məkan Qərbdən Şərqə, Şərqdən də Qərbə hərəkət edən ticarət karvanlarının, Günbatanı Gündoğana birləşdirmək istəyən orduların, əzəzil şahların, didərgin alimlərin, yurdsuz şair-sənətkarların əsas sığınacaq ümidi olub. Ta qədimdən Azərbaycanda formalaşan multikultural düşüncənin ifadə forması olan musiqinin tarixi də neçə-neçə əsr əvvəllərə gedib çıxır. Bu sirli Şərqi musiqisi Səfiəddin Urməvi, Əbdülqadir Marağayi kimi filosof-musiqiçilər tərəfindən sistemləşdirilərək, elmi kontekstdə də öyrənilib. Adıçəkilmə musiqişünaslar muğamları sistemləşdirib bəzi musiqiləri nota almaqla yanaşı, həm də bir çox musiqi alətlərinin ideya müəllifləri olublar. Hətta Səfiəddin Urməvinin özü bir neçə musiqi aləti hazırlayıb. Təəssüflərlə olsun ki, orta əsrlərdə şah saraylarından tutmuş, bazar meydanlarına qədər səsi ilə insanları məftun edən bir çox musiqi alətlərimiz sonradan tarix səhnəsindən silindi. Təqdim edəcəyimiz yazıda da vaxtilə musiqi tariximizdə ifa olunan, lakin hazırda unudulan musiqi alətləri haqqında, qısa da, olsa məlumat verəcəyik:

Tarixə qovuşan simli musiqi alətləri

Rəvayətə görə, qartalın parçaladığı bir heyvanın bağırsaqları ağacın budaqlarına dolaşır. Sonradan quruyub tarıma çəkilmə bağırsaqlar küllək əsdikcə titrəyərək müxtəlif səslər çıxarmağa başlayır. Bu səsləri eşidən qədim insanlar ilk simli çalğı alətini icad edirlər.

Əfsanədə həqiqətə uyğun bir fakt var: doğrudan da, tarixən simli çalğı alətlərinin gövdəsi, qolu və kölləsi müxtəlif ağac növlərindən, simləri və qoluna bağlanmış pərdələri isə müəyyən üsullarla heyvan bağırsağından hazırlanıb.

Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafında əvəzsiz tarixi əhəmiyyəti olan çoxsaylı simli musiqi alətlərinin bəziləri zaman-zaman şəkildən-şəklə düşərək, dəyişikliklərə məruz qalaraq indiki dövrə qədər gəlib çıxsada, bəziləri "yarı yolda qalıb".

Tarix səhifələrində uyuyan bir neçə musiqi aləti haqqında daha geniş danışaq:

Çəng: Bir sıra Şərqi xalqlarının çəngi olsa da, Azərbaycandakı alət onlardan ən böyük diapazona malik olanı idi. Azərbaycan çənginin 31-32 simi olub. Qərb alimləri bu aləti sonradan böyüdü, təkmilləşdirib müasir arfa formasına saldılar. Çəng sözünün "tutmaq", "yapışmaq" mənasını verdiyini güman etmək olar.

Çağdaş arfa musiqi alətinin ibtidai sayılan çəngin yaranma tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Əsasən saray məclislərində istifadə olunan zərif və incə səslə çəng Mesopotamiya və Misir sivilizasiyalarına aid edilir. XVI-cı əsrin II yarısına kimi Azərbaycanda da çəngdən istifadə edilib. Şərqi əfsanələrində bu alətin ilahi qüvvələr tərəfindən yaradıldığı deyilir. Hətta onu "Müqəddəs mələk" də adlandırırıldı. Orta əsrlərdə Azərbaycanda geniş yayılan çəng haqqında yazılı mənbələrdə və miniatür sənət əsərlərində məlumat olduqca çoxdur. Nizami Gəncəvi "Yeddi gözəl" və digər poemalarında, eləcə də klassik şairlərimizin bir neçəsi öz əsərlərində çəngdən bəhs ediblər.

XIV əsr görkəmli Azərbaycan musiqişünası Ə.Marağayi musiqi alətlərinə aid əsərində çəng haqqında yazırdı: "Bu, məşhur alətdir. Onun üzünə dəri çəkilir və sim əvəzinə sap bağlanır. Sazdan istifadə edənlər həmin sapları pərdələr adlandırır. Bəzən ona 24 sim bağlayırlar".

Eramızdan çox-çox əvvəllərə aid edilən çəng musiqi aləti XVIII əsrin II yarısına kimi Azərbaycanda istifadə edilib. Alətin müxtəlif növləri olub. Xromatik sırası 24 səsdən ibarət olan çəngin üzünə balıq və ya ceyran dərisi çəkilirdi. Simləri hər zaman ipək və bağırsaqlardan hazırlanıb. İfasi arfada olduğu kimi sağ və sol əllərin barmaqları ilə icra olunub. Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poemasında çəngdən bu cür bəhs olunur:

*"Sazın ipək telli xoş avaz almış,
Çəngin qulağma halqalar salmış
Zil pərdədən qalxan nəğmələr gözəl
Çəngin atəyində nazlanır qəzəl".*

İkri: Ən qədim Azərbaycan aləti sayılır. Çəngdən daha sadə və daha qədimdir. Böyük musiqişünas və filosof Əbdülqadir Marağayi "Musiqi alətləri və onun növləri" əsərində bu alətin özəllikləri barəsində geniş bilgiler verib. Onun yazdıqlarına əsasən, ikridə pərdələr ağacdan, çəngdə isə sapdandır. Bu fakt ikrinin arfanın ən qədim növlərindən olmasına sübutdur.

Nüzhə: Azərbaycanın ən qədim musiqi alətlərindən olan nüzhə orta əsrlərin böyük musiqişünas alimi və filosofu Səfiəddin Urməvi tərəfindən icad edilib. Çağdaş arfadan o qədər də fərqlənməyən nüzhənin 81 simi olub. Simlərdən hər üçünün eyni ucalıqda köklənmiş olduğunu nəzərə alsaq, nüzhə musiqi alətində 27 müxtəlif səsin mövcud olduğunu deyə bilərik.

Tənbur: Türkdilli xalqlar arasında ən geniş yayılan simli musiqi alətlərindən biri də tənburdur. İkisimli alət Şirvan bölgəsinə məxsusdur. Amma Təbriz sakinləri tənburu çox sevdikləri üçün ona Şirvan-Təbriz tənburu adını veriblər. Tənburun digər simli alətlərdən başlıca fərqi mizrabla deyil, barmaqla - baş və şəhadət barmaqları ilə çalınmasıdır.

Onun özünəməxsus səs ahəngi var. XIX əsrin ikinci yarısına-dək Azərbaycanda geniş istifadə olunub. Nizami Gəncəvinin, Məhəmməd Füzulinin, Qətran Təbrizinin və bir çox orta əsr klassiklərimizin əsərlərində tənbur haqqında maraqlı məlumatlar yer alıb. 1530-cu ildə ustad Soltan Məhəmmədin çəkdiyi Zöhhakin edamı rəsmində yerdə oturub iki telli, qısaqollu Şirvan tənburu çalan musiqiçinin təsviri verilib.

Rud: qədim simli çalğı alətlərindən biri də ruddur. Bu gün hamımıza çox yaxşı tanış olan udun sələfidir. Əsasən saray mədəniyyətinə məxsus olan musiqi aləti sayılan rud XVI əsrə qədər gəlib çatıb, sonra isə yerini udaya verib. Orta əsr Azərbaycan klassikləri ruda da biganə qalmayıblar.

Farsca "bağırsaqlı" mənasını verən rud, Nizami Gəncəvinin dediyinə görə, qədim yunan filosofu Platon tərəfindən icad edilib. Sonradan Şərqi keçərək, xüsusən də, Azərbaycanda özünün ən təkmil formasına sahiblənib. Dörd simi olan aləti, hətta çağdaş gitaraların azacıq qalın forması da hesab etmək olar.

Bərbət: Mizrabla çalınan simli musiqi aləti olub. Ud tipli alətlər sırasına aid edilən bərbətin gövdəsi böyük, qolu isə uzun olub.

Adı, təbii ki, maraqla qarşılanır. Qeyd edək ki, Bərbət orta əsrlərdə yaşayan ünlü bir müğənni, musiqiçi olub və bu aləti çox gözəl ifa etdiyi üçün ona ifaçının adını veriblər. Bərbətin Azərbaycana arəblərin işğalından sonra gəldiyini də qeyd edirlər. Nizami bu iki alətin birgə səslənməsini belə təsvir edib:

*"O məclisdə işarət başlayan zaman
Çaldılar çəng ilə bərbəti haman.
Bərbətlə çəng səsi axıb müxtəsər
Tük ilə rəng kimi birləşmişdilər".*

Bərbətə bağırsaqlardan hazırlanan 6 qoşa sim bağlanır, üzü isə şam ağacından hazırlanır və ona bir neçə yerdən səs rezonatorları qoyulur. Uddan fərqli olaraq, bərbətin qoluna 10-12 pərdə bağlanır. Onun diapazonu böyük oktavanın "mi" səsinə I oktavının "si" səsinə kimidir.

Bu alətlər - çəng, bərbət və onların müxtəlif növləri Azərbaycandan başqa, İranda, İraqda, Türkiyədə və həmçinin Orta Asiya ölkələrində geniş istifadə edilib.

Çəqanə: İndiki kamançanın sələfi olan və formaca ona çox bənzəyən çəqanə dördsimli çalğı aləti olub. Alət armudşəkili çanaqdan, qol və köllədən ibarət idi. Çəqanənin doqquz hissəli uzunsov çanağı yığma üsulu ilə qoz, səndəl və ya fıstıq ağacından hazırlanıb. Dayaq rolunu oynayan uzun dəmir şiş çanağın alt hissəsindən keçərək qol ilə çanağı birləşdirir. Çanağın üzü 5 mm. qalınlığında şam ağacından hazırlanan taxta üzlüklə örtülür və onun üzərində səs rezonatorları üçün oyular açılır. İfaçı şişi yerə dayayaraq, aləti şaquli vəziyyətdə saxlayır və sağ əlində tutduğu kamanla səsləndirir.

Çoğur: Mizrabla səsləndirilən simli musiqi aləti olan çoğurun yaxşı tanıdığımız kanona (əslində onun adı qanundur) çox bənzəri var. Tarixi faktlardan belə qənaətə gəlmək olar ki, XII-XIII yüzilliklərdə ozan qopuzunun çoğurla, XV-XVI yüzilliklərdə isə çoğurun sazla əvəzlənməsi mərhələləri olub. Tarixi qaynaqlardan aydın olur ki, XII-XVI yüzilliklərdə qopuzun sazla əvəzlənməsi arasındakı dövrdə, Qafqaz, İran və Anadoludakı sufi mərasimlərində, dərviş-aşiq məclislərində "çağır", "çaqur", "çuqur", "çoğur" adlı musiqi alətindən geniş istifadə edilib. Böyük Şah İsmayıl Xətai öz "Dəhnamə"sində bir neçə dəfə çoğurun adını çəkib.

Rübab: Rübabın vətəni arəb ölkələri hesab edilsə də, o, qədim Azərbaycan miniatür-rəssamlarının sayəsində şöhrət qazanıb. X əsrdə yaşamış görkəmli alim Əl-Fərabiyə görə, rübab qədim mənşəli Şərqi musiqi alətidir. Başda Nizami Gəncəvi olmaqla bir çox dahilər - Qətran Təbrizi, Məhsəti Gəncəvi, Şah İsmayıl Xətai rübab vurğunları olublar. Məhsəti Gəncəvi həm də çox mahir rübab çalır.

Səntur: Toxmaqla çalınan alət olub. Toxmaqla çalındığına görə, həm simli, həm də zərb musiqi aləti sayılır. Azərbaycanda isə XIX əsrə qədər istifadə edilib. Sənturun ən qədim növü Şumerlərə qədər gedib çıxır.

Elmin NURİ

Azərbaycanın unudulmuş musiqi alətləri

Səsin əbədi sükutu

Məşhur yazıçının məşhur əsərini mütləq etməyi kiməsə məsləhət görmək asandır. Ancaq müəllifi tanınsa da bəzən əsərin özünün də kölgədə qaldığı hallar olur. Beləliklə, tərəddüdləri bir kənara qoyuruq və məşhur yarıqların yetərinə dəyəri verilməyən əsərlərinə diqqət yetiririk.

Mark Tven: "Sarsaq Vilson"

Yazıçı Mark Tven bu əsəri onu tənqə gətirən borclardan qurtulmaq üçün tələm-tələsik yazıb. Əsər "Century Magazine" jurnalında nəşr edilən kimi, yazıçı tənqidçilərin sərt tənqidi ilə üzləşib.

Ancaq bu, sizi çaşdırmasın. Əsərin süjet xətti bir neçə onillikləri əhatə edir. "Sarsaq Vilson"da yeni doğulmuş körpələrin satan mulat qullardan bəhs edilir. Kələlik, irqçilik mövzularına Mark Tven təkcə bu əsərində deyil, başqa əsərlərində də tez-tez müraciət edib.

Fyodor Dostoyevski: "Yeniyyətə"

1875-ci ildə sərt tənqidlərə tuş gələn Fyodor Dostoyevskinin "Yeniyyətə"sinin yazıldığından üstündən yüz il keçməsinə baxmayaraq, bu əsər hələ də mübahisə obyektinə olaraq qalır. Hətta bəzi tənqidçilər bu kitabı məsxərəyə qoyur və belə hesab edirlər ki, "Yeniyyətə"nin, Dostoyevskinin əsərləri arasında yeri yoxdur. Onların fikrincə, bu əsər "İdiot" romanındakı fəlsəfi dərinliyinin yaxınına belə gələ bilməyib. Bəzi tənqidçilər isə əsərdə komediya drama kəskin keçidə diqqəti yönəldirlər. Ancaq "Yeniyyətə" əsərinin dərinliyini dərk edən, əsərdəki gizli qatları qiymətləndirməyi bacaran ağıllı oxucular da az deyil. Dostoyevski bu əsərdə böyük sənətkarlıqla sevgi axtarışında olan və şəhərdən qaçmaq istəyən gəncin daxili tərəddüdlərini təsvir edib.

Kormak Makkarti: "Hüdüdün o tayında"

Makkartinin "Sərhəbboyu" trilogiyasının ikinci hissəsi, fikrimizcə, birinci hissədən daha güclüdür. İkinci hissə daha poetik olsa da, oxucuların daha az tanıdığı bölümdür.

Makkarti bu əsərdə İkinci Dünya müharibəsi zamanı Nyu-Meksikadan Meksikaya qədər səyahət edən gənc kovboyun macərələrindən bəhs edir. Qəhərmən qarşıda atışma, canavarların hücumu gözləyir, onun keçəcəyi yanmış və cadar-cadar olan yerlər isə Qanlı meridianı xatırladır. Bütün bunları Makkarti qədər qəddar və amansız təsvir edən olmamışdı.

Xaruki Murakami: "Əylətsiz möcüzələr ölkəsi və dünyanın sonu"

Siz hələ də bu əsəri oxumamısınız? Yazıçının yaradıcılığının dərinliklərinə varmaq üçün daha əlverişli mənəbə var - "Əylətsiz möcüzələr ölkəsi və dünyanın sonu" əsəri. Əminlik ki, bu əsər yapon dilində daha yaxşı səslənir.

Roman yazıçının "Norveç meşəsi" əsərinin beynəlxalq hitə çevrilməsindən iki il sonra işıq üzünə görüb. Çox da üzde olmayan bu kitabda müəllif, əsasən iki xətt üzərinə diqqəti yönəldib. Birinci, əylətsiz möcüzələr ölkəsi, ikinci isə dünyanın sonu. Əsərin adını "Büsbütün möcüzələr ölkəsi" kimi də tərcümə etmək olar. Bu "kəskin detektiv" janrının əsasını Çandler qoyub. Əsər ən gözlənilməz süjet gedişləriylə doludur və nəticədə oxucunu intizarda saxlayan qəribə fəlsəfi roman alınır.

Edqar Allan Po: "Cənab Valdemarin başına gələnələr haqqında"

Bu əsərə roman yox, hekayə demək olar. Ancaq əsəri öz xüsusiyyətindən məhrum etmək də qüsur olardı. Ölüm anında insanı transa salan hipnozçudan bəhs edən bu hekayə əsl elmi hesabat kimi oxunur.

1845-ci ildə əsər aylıq nəşr olan "New York" jurnalında dərc ediləndən sonra oxucuların bir çoxu buradakı hadisələri həqiqət kimi qəbul etdilər. Əslində elə Edqar Po da buna çalışıb. O, əsərin təxəyyül məhsulu olduğunu ciddi-cəhdlə gizlətmək istəyib. Əgər siz ustadın makabrik (dəhşət, qorxu) baxışının dərinliyinə varmaq istəsəniz, o zaman onun bəzi əsərlərini, o cümlədən, "Cənab Valdemarin başına gələnələr haqqında" əsərini oxumağınız faydalı olacaq.

Corc Oruell: "Keşiş qızı"

Özü özünün, bəlkə də, ən böyük tənqidçisi olan Corc Oruell "Keşiş qızı" əsərini cəfəngiyyat adlandırır və həttə tələb edib ki, kitabı onun ölümündən sonra çap etməsinlər. Oruell özünə qarşı son dərəcə tələbkar olub. Bəlkə də, heç bir tənqidçi əsərlərinə onun özü qədər tənqidi yanaşa bilməzdi.

Ancaq xəstəlik nəticəsində küçəyə atılan evdar qadının taleyindən bəhs edən bu əsər, hətta deyərdik ki, layiqli qiymətini almamış əsərlər sırasındadır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu əsərdə ənənəvi Oruell işığı, aydınlığı yoxdur, əsər daha çox eksperimental xarakterlidir. Müəllif bu əsərdə aşağı təbəqənin yaşam mahiyyətini verə bilib və qoyduğu suallar Oruellin böyük yazıçıdan başqa, həm də bir sosioloq olduğunu sübut edir.

Stiven Kinq: "Demək olar ki, avtomobil kimi"

Sizcə Stiven Kinq "fövqəlgüclü" mühərrik haqqında daha bir əsər yazıb? Bəlkə, əvvəlki süjetləri yenidən işləyib? Qətiyyətin yox. Bu əsərdə "Kristina"dan fərqli olaraq, hadisələr sürətlə inkişaf etmir, yazıçı oxucunu intizarda saxlayır və onu əsərin hansı janrdan olması məsələsində qəti qərara gəlməyə qoymur. Kinq süjetləri sənətkarlıqla qurur, onları qorxunc kulminasiya nöqtəsinə çatdırır ki, bu da yetərinə istedadı olmayan yazıçının qələmindən çıxsaydı, saxta görünərdi.

Qrem Qrin: "Muzdlu qatil"

Bu əsər haqqında maraqlı bir faktı diqqətinizə çatdırıraq. "Muzdlu qatil" əsəri birbaşa yazıçının "Brayton nabatı" əsəri ilə bağlıdır və hətta onun daha kəskin formasıdır. Bəlkə də, bu kitablar qədər bir-birinə oxşayan iki kitab yoxdur. Əgər ikinci kitabda yerli qanqster dəstəsindən bəhs edilirsə, birincidə beynəlxalq casus əməliyyatından söz açılır. Əsəri oxuyanlar yüksək təbəqəli muzdlu qatillərin həyatı ilə tanış olacaqlar.

Ceyms Selter: "Kassada"

Yazıçı 88 yaşında "Var olan hər şey" adlı altıncı romanı ilə böyük şöhrət qazandı. Lakin "Kassada" romanı da diqqətəlayiqdir. Əsərin yenidən işlənmiş versiyası 1961-ci ildə "Maddi imkan" adı ilə nəşr edilib. Roman 1950-ci illərdə Almaniyaya xidmətə göndərilmiş amerikalı hərbi təyyarəçiyə həsr olunub. Özü keçmiş pilot olan Selter əsərdəki hadisələri qeyri-adi dəqiqliklə təsvir edir, romanın sonu isə, tənqidçilərin sözü ilə desək, gözlənilməz zərbə kimidir.

Riçard Yeyts: "Cavan qəlblərin fəryadı"

Bu siyahıda Riçard Yeyts ən az tanınan imzadır. Yalnız ölümündən sonra oxucular ona, layiq olduğu diqqəti göstərərək. "Cavan qəlblərin fəryadı" əsərinə "Dəyişikliklər yolu"nda olan dağıdıcı emosionallıq xarakterik olmasa da, bu roman Yeytsin həmin bu ən məşhur kitabı ilə harmonik tandem təşkil edir. Bu əsərdə uzun illər bir yerdə ağır, çətin həyat yaşayan gənc cütlüyün həyata ümidli baxışlarından bəhs edilir.

Hazırladı: NARINGÜL

Məşhur müəlliflərin məşhur olmayan əsərləri

Həyatda yaşananları götür-qoy etdikcə düşünürsən ki, insan ömrü vərəqlənmiş, oxunmamış bir kitabdır. İllər onun hissələri, aylar fəsiləri, günlər isə vərəqləridi. Bu vərəqlərdə saatlar, dəqiqələr anbaan həkk olunub. Ömür kitabı hər birimiz üçün əzizdir. Onu səhifələyib açan kimi, ötən günlər gözlerimiz önündə canlanır. O günləri tez-tez yada salır, heç vaxt unutmaq istəmirik. 1993-cü ilin dekabr ayında cəbhə bölgəsində yaşadığım bir neçə gün ömür kitabımın unudulmaz səhifələrindəndi.

Soyuq dekabr ayının ikinci on günlükü yenidən başlanmışdı. Beyləqan-Füzuli istiqamətinə ezam olunmuşdum. Rayonun avtovağzalına günortaya yaxın gəlib çatdım. Küçələr adamla doluydu. Cəbhə bölgəsində yerləşən hərbi hissəyə getmək barədə əlimdə ezamiyyət vərəqim olsa da, postda dayananlar məni ön xəttə buraxmadılar. Əsgər və polislər məndən Füzuliyə - döyüş bölgəsinə getmək üçün istiqamət üzrə komandanlığın xüsusi icazə vərəqini tələb etdilər. Bunsuz postdan keçmək mümkün deyildi. Burada ləngiməyib Beyləqana qayıtdım. Xeyli soraqlaşmış komandanlığın oturduğu məntəqəni tapdım. Qəbula gələnər çox idi. Nəhayət, növbəm çatdı. Otağa daxil olub hərbi qaydada salam verdikdən sonra ezamiyyət vərəqəmi polkovnik Arif Salahova təqdim etdim. Otaqdakı telefonlar da bir tərəfdən susmaq bilmir, kəlmə kəsməyə imkan vermirdi. Zəng-zəngə, səs-səsə qarışmışdı. Tez-tez ön xətdən, hərbi hissə və birləşmələrdən, Müdafiə Nazirliyindən zənglər gəlirdi. Polkovnik qarşısındakı xəritəyə baxıb, şəraitə uyğun qərarlar qəbul edir, müvafiq əmr və göstərişlər verirdi. Polkovnik icazə vərəqəmi imzalayıb möhür vurandan sonra dedi ki, indi yola çıxmağın gec olar, ön xəttə sabah gedərsən.

Ertəsi gün - dekabr ayının 14-də səhər ertədən yüksək rütbəli artilleriyaçı zabitlərlə birlikdə ön xəttə - vuruşan döyüşçülərin yanına yola düşdük. Ucsuz-bucaqsız Haramı düzünü ilk dəfəydi görürdüm. Yollar, çığırlar, elə də hündür olmayan təpələr bir-birinə çox oxşayırdı. Sanki bütün bunlar bir rəssamın fırçasından çıxmış eyni tablolar idi.

Yaxından bələd olmayan hər kəs tez bir zamanda burada azıb, yolları səhv sala bilərdi. Gəlişim ilk dəfə olsa da, bu yerlərin təbiəti, yolları mənə çox doğma və tanış gəlirdi. Çünki hələ kiçik yaşlarımdan ərazisinə görə heç də Haramı düzündən geri qalmayan Yazı düzündə çox olmuşdum. Belə çöllük və düzənlikləri çox görmüşdüm.

Hər addımda ağır müharibənin qanlı izləri var idi. Vurulub yandırılmış düşmən texnikası, dərin qazılmış səngərlər, ətrafa səpələnmiş müxtəlif ölçülü patron gilizləri burada gərgin döyüşlərin getdiyindən xəbər verirdi. Döyüşçülərdən öyrəndik ki, ötən gün gedən əməliyyatda bir neçə zirehli texnikası və xeyli canlı qüvvəsi məhv edilmiş düşmən geri çəkilib. Haramı düzünün xeyli hissəsi işğaldan azad edilib. Dünən, srağagün dişlərini qıcayıb Beyləqan üzərinə hücum etmək istəhəsinə düşən qəsbkarların burunları ovulmuş, ağızları qanla dolmuşdu. Artıq Qarabağ müharibəsində dönüş yaranmışdı.

Barıt qoxulu səngərlərə çatan kimi, vaxt itirmədən mövqeləri gəzib döyüşlərdə fərqlənən, igidliklə vuruşan zabit və əsgərlərlə görüşüb söhbət etdim. Gərgin əməliyyatların hər dəqiqəsini, hər anını ətraflı qələmə almağa çalışırdım ki, oxucuları ordumuzun Haramı düzündə apardıqları ağır döyüşlər barədə geniş və dəqiq məlumatlandırma bilim.

Ön mövqedə olarkən böyük komandirləri döyüşdə igidlik və qəhrəmanlıq göstərmiş əsgərləri növbə ilə bizə təqdim edirdilər. Yaxın məsafədən - 25 metrədən ermənilərin iki tankını vurub məhv etmiş Cəbrayıllov Şamil Əhliman oğlu da bu cəsurlardan biri idi. Bədəncə arıq, boyca çox da hündür olmayan bu əsgər, hiss olunurdu ki, sinəsində igidliklə, qəhrəmanlıqla döyünən bir ürək gəzdirir. Əsgər Şamil Cəbrayıllovun vurduğu tanklardan biri zədələndikdən sonra geri dönüb aradan çıxmaq, döyüş meydanından qaçmaq istəmişdi. Amma igid döyüşçü buna imkan verməmiş, növbəti mərmii ilə onu arxadan vurub partlatmışdı.

Şamilin döyüş yolu ilə qısaca tanış olduqdan sonra vurduğu zirehli texnikaların yanında şəklini çəkmək istədim. Amma mümkün olmadı. Səngərdən çıxıb bir az irəli getmişdik ki, arxadan əsgərlər həyəcanla bizə səslənərək "Düşmən hücumu hazırlaşır, texnika səsləri gəlir" - dedilər.

Ona görə də vurulmuş tankın yanına çata bilmədik.

Ezamiyyətdən qayıtdıqdan sonra vaxt itirmədən əsgərlərin hünərindən, erməni qəsbkarlarının geri oturdulmasından müxtəlif səpkili materiallar hazırlayıb məsul katibə təqdim etdim. Əsgər Şamil Cəbrayıllov haqqında məqalə çapa gədən nömrənin növbətçisi təsadüfən mən düşmüşdüm. Həmin axşam Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı ilə döyüşlərdə göstərdiyi igidliyə görə əsgər Şamil Cəbrayıllov "Azərbaycan Bayrağı" ordeninə layiq görüldü.

Əsgər Cəbrayıllovun döyüşlərdə göstərdiyi igidliyə görə "Azərbaycan Bayrağı" ordeninə layiq görülməsi haqqında Prezident fərmanı ilə, mənim Şamil haqqında yazdığım məqalə və çəkdiyim şəkil eyni nömrədə çap olundu. Necə deyirlər, hər şey yerinə düşüb bir-birini tamamladı.

Haramı düzündə əsgərlərlə görüşərkən ev ünvanlarını da götürürdük ki, onlar haqqında olan yazıları qəzet çap olundandan sonra valideynlərinə göndərək. Bunu bizə rəhbərlikdən tapşırılmışdır. Şamil İmişli rayonunun Otuzikilər kəndindən idi. Elə həmin gün poçta gedib qəzeti bu cəsur döyüşçünün valideynlərinə yola saldım.

Aradan bir neçə ay keçəndən sonra şəhid ailəsinin redaksiyaya ünvanladığı bir şikayət məktubunu araşdırmaq üçün İmişli rayonuna ezamiyyətə getmişdim. Rayon İcra Hakimiyyətinin binasına daxil olarkən səliqə ilə şüşənin arxasına yapışdırılmış "Haramı düzünün qartalı" adlı döyüş vərəqini görəndə ayaq saxladım. Həm şəkil, həm də bu şəkildən boylanan əsgərin sir-sifəti mənə tanış gəlirdi. Döyüş vərəqəsinə diqqətlə baxdım. Baxan kimi də xatırladım ki, bu şəkli mən ötən ilin dekabr ayında Haramı düzündə çəkmişəm. Burada öyrəndim ki, Şamil döyüşdə ağır yaralanıb, Sumqayıtdakı xəstəxanada müalicə olunur.

Şəhərə qayıdan kimi, Şamilə baş çəkmək üçün Sumqayıta üz tutdum. Soraqlayıb onun müalicə olunduğu xəstəxanayı tapdım. Dəhlizdə qarşılaşdığım tibb bacısından Şamilin hansı palatada yatdığını xəbər aldım. O, qəhrəmanın ad və soyadını eşidən kimi çox fikirləşmədən «Onu dünən 2 nömrəli xəstəxanaya köçürtdülər», - dedi.

Geri dönmək istəyəndə tibb bacısı dəhlizdə dayanmış ortaboylu ağsaqqal kişini mənimlə tanış edib:

- Tanış olun, bu, Əhliman dayıdır. Siz axtardığımız əsgərin atasıdır. Palatada qalmış elektrik peçini aparmağa gəlib. Onunla birlikdə getsəniz, sizin üçün rahat olar, - dedi.

Əl verib Şamilin atası ilə görüşdüm. Sonra birlikdə pilləkənləri aşağı düşdük. Xəstəxanalar arasında məsafə uzaq olmadığından, əsgərin müalicə olunduğu şəfa ocağına tez çatdıq. Şamilə mehribancasına görüşüb hal-əhval tutdum. O, son döyüşündən danışdı:

- Ermənilər dekabrın son günlərində gözlənilmədən əks-hücum keçdilər. Əvvəlcə səngərlərimiz toplardan aramsız atəşə tutuldu. Çox keçmədi ki, artilleriya atəşini dayandıran düşmən piyadaları hücumu keçdi. Qəflətən yaxınlığımızda peyda olan qəsbkarlar bizi pulemyot atəşinə tutdular. Cəld hərəkətlə yerə uzananda çiyimlə güclü ağrı hiss etdim. Güllə yerindən qan axırdı. Əsgər yoldaşlarım köməkləşib məni hospitala çatdırdılar. İndi özümü yaxşı hiss edirəm. Yəqin ki, yaxın günlərdə döyüşçü dostlarımın yanına qayıdacam.

Xəstəxanada çox ləngiməyib əsgər Şamilə, onun atası ilə sağıllaşaraq iş yerinə qayıtmağa hazırlaşdım. Əhliman dayı məni şəfa ocağının çöl qarısına qədər ötürdü. Ayrılkən məni kəndlərinə, evlərinə qonaq dəvət edən ağsaqqal dedi ki, havalar bir az isinəndən sonra biz tərəflərə, Otuzikilərə gəlin, yolunuzu gözləyəcəyik.

- Allah qoysa, gələm - dedim.

Əhliman dayı ilə olan bu söhbətin üstündən xeyli vaxt keçirdi. Ona verdiyim sözü bir gün də olsun yaddan çıxarmırdım. Artıq havalar da xeyli isinmişdi. Yola çıxmaq olardı. İsti yay günlərinin birində yola çıxdım. İmişli rayonuna çatandan sonra axtarıb-arayıb onları tapıb görüşdük. Ötən günlərdən danışdıq, asta-asta ömür kitabımızın qəhrəmanlıq səhifələrini vərəqlədik...

Neçə illər əvvəl soyuq dekabr günlərində bünövrəsi qoyulan dostluğumuz, yaxınlığımız hər birimizin ürəyincədir. Haramı düzündən başlanan bu dostluq davam edir. Bu yolun yolçuları bir-birinə çox sədaqətli və etibarlıdırlar. Bizi bir-birimizə qovuşduran körpülərin dayaqları və təməli çox möhkəmdir. Ona görə də heç vaxt uçub-dağılmayacaq.

Vahid MƏHƏRRƏMOV

Bu

səhifəni uşaqlar, yeniyetmələr üçün hazırlamışıq.

Amma bu, heç də o anlama gəlməsin ki, səhifəmizi oxuyarkən böyüklər nəşə öyrənməyəcək. Mütləq öyrənəcək. Çünki elm öyrənmək, savad almaq insanın əbədi, həmişəcavan arzularındanandır. Bəşəriyyət zaman-zaman adamları iki yerə bölüb: savadlılara və bisavadlara. Bütün sivilizasiyalar ona görə sivilizasiya olub ki, içindəki savadlı kəsim, düşünən insanlar artıb, fərqli bir mədəniyyət yarada bilib. Müasir dövrdə elmə, biliyə can atmaq daha vacibdir, çünki dünənə kimi qarşımızda bir sirr olaraq qalan çox mətləblər artıq çözümlə-çözülə gedir, bildiklərimiz artırıq, bilmədiklərimiz azalır. Amma nə qədər öyrənsək də, bilmədiklərimiz bildiklərimizdən qat-qat çox olaraq qalacaq.

Bu gündən etibarən hər sayımızda rastlaşacağınız "Tarixin sirləri" bölməsində bəşər tarixinin müəmmalı dönəmləri, hadisələri araşdırılacaq, dərsliklərdə, elmi tədqiqatlarda aydınlaşan həqiqətlər oxucularımıza "Hər suala bir cavab" adlandırılmış populyar ensiklopedik topluya xas rəvan dillə təqdim olunacaq.

Biz heç də o iddiada deyilik ki, "Hər suala bir cavab" rubrikamızı izləyə-izləyə savadlanacaq, alim olacaqsınız. Məqsəd uşaqlarımızın dünyagörüşünü genişləndirmək, onları həmişə diqqət mərkəzində olan maraqlı həmsöhbətə çevirməkdir.

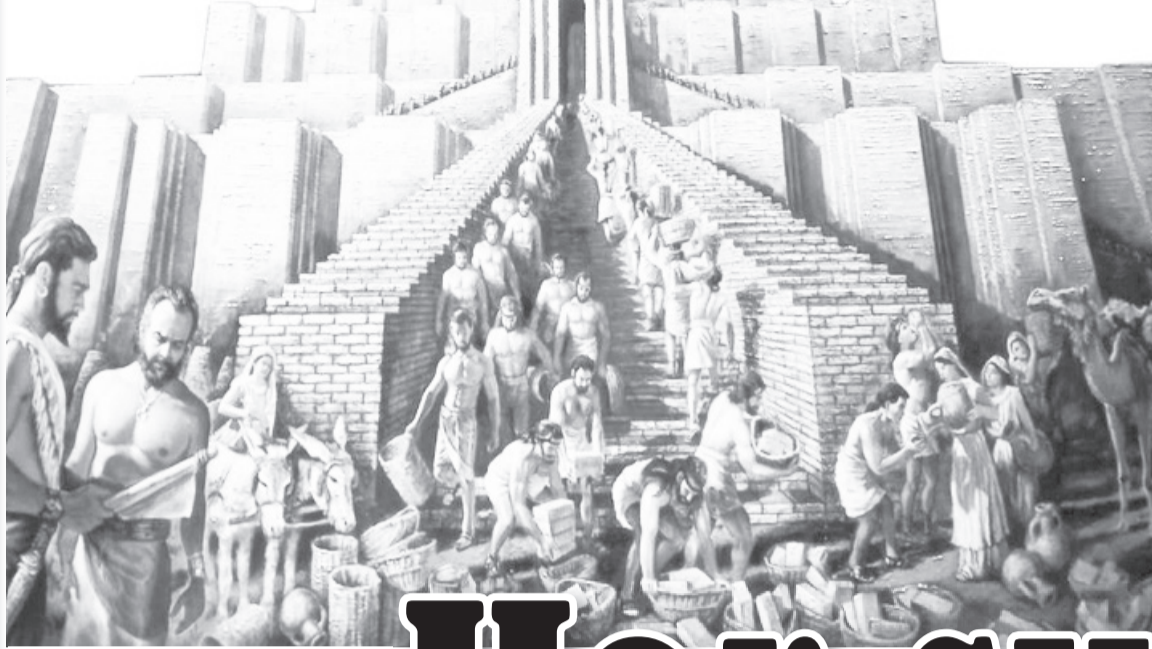
İlqar ƏLFİ

Şumerlər – ilk sivilizasiyanın müəllifləri

Çiçəklənən dövrləri eramızdan əvvəl III əsrə təsadüf edən sirlə xalq... Onlar elə səviyyəyə ucalmışdılar ki, bəzi kəşflərindən bu gün belə özümüz də bilmədən istifadə edirik. Lakin tarixin dolaylarında bu əzəmətli xalq nəinki yer üzündən, hətta insanların yadından belə neçə min il ərzində büsbütün silinmişdi. Bu xalq barədə qədim əlyazmalarda belə heç bir qeydə rast gəlmək olmurdu və düz XIX əsrdə şumerlərin kim olduğunu kimsəyə bəlli deyildi.

Maraqlıdır ki, bu qədim xalq arxeoloqlar yox, dilçilər tapıb. Qədim dilləri öyrənən alimlər gil kitabələr üzərindəki mixi yazıların sirlərini açıb onları İranda k

Şəhər-dövlət Laqaşın hökmdarı Qudeannın zamanında böyük tikintilər aparılıb, ticarət inkişaf edirdi

Bisütun qayasındakı yazılarla müqayisə edəndən sonra bu qənaətə gəldilər ki, qədim zamanlarda iki çay arasında o vaxtdakı kimsəyə bəlli olmayan daha bir xalq yaşayıb. Həmin xalqı ilk dəfə "Şumer" adlandırılan isə 1869-cu il, yanvar ayının 17-də görkəmli dilçi Jül Oppert oldu. Az sonra çoxsaylı arxeoloji tapıntılar göstərdi ki, şumer xalqı da, onun özünəməxsus mixi yazısı da həqiqətən olub. Şumer əlifbasından, sonralar Elam, Akkad və İranda yaşayan xalqlar da istifadə edib. Şumer dilinin öz mənşəyi isə hələ də qaranlıqdır. Həmin dildə uqro-fin dil ailəsi, kartvel dili, Qədim Hindistan dillərindən olan munda, Tibet dilləri, hətta yapon dilinin elementləri də aşkarlanıb! Beləliklə, dilin mənşəyinin aydın olmaması ondan şumer xalqının öz tarixini aydınlaşdırmaq üçün istifadə etməyə imkan vermir. Amma bu sahədə ən geniş yayılmış nəzəriyyəyə əsasən, şumerlərin Dilmun adasından olduğunu söyləyirlər.

Az qala bütün tarixçilər razılaşıb ki, Dilmun, İran körfəzindəki xırda adalar arxipelaqında yerləşən indiki Bəhreynin qədim adıdır. Lakin Bəhreyn bir coğrafi məkan kimi çoxdan hamuya bəllidir və bu fakt sirlə şumer xalqı ilə bağlı olan hər şeyin üstünü örtən sirlə pərdənin ecazını azaldır, amma ortaya yeni-yeni suallar çıxır. Məsələn, əgər elədirsə, bəs onda bu naməlum dil hardan meydana gəlir? Şumerlər həmin bu Bəhreynə necə gəliblər? Bəlli olan bircə budur ki, Şumer sivilizasiyasının sirləri alimlərə, qədim tarixlə maraqlanan insanlara indiyədək rahatlıq vermir.

Hər suala

Burada təəccüblü bir şey yoxdur – axı insan sivilizasiyası on min illərlə sürən irəliləyişdən sonra qəflətən irəliləyişə doğru böyük bir sıçrayış edib və bu sıçrayışın vüsətini heç son elmi-texniki inqilabla belə müqayisə etmək mümkün deyil. Belə hesab edirlər ki, məhz şumerlər tarix üçün çox qısa sayıla biləcək bir dövr ərzində təkəri, dulusçu çarxını, yazını, ticarəti kəşf edib, ilk şəhərləri salıblar. Onlar ilk dəfə mislə qalayı qataraq bürünc alıblar, bu sərt xəlitə ilə qısa bir zaman ərzində bəşəriyyətin tarixini, onun inkişaf yolunu dəyişiblər. İlk pullar, ilk məktəblər, ilk vergi qanunları, ilk kitabxana kataloqları, hətta ilk ikipalatalı parlament də məhz orada yaranıb! Tibb elminin təməli də onların adı ilə bağlıdır. Şumerlər cəsur dənizçi, səyyah, tədqiqatçı olublar. Alimlər belə güman edir ki, ilk gəmiləri də şumerlər yaradıb. Maraqlıdır ki, şumer dilində gəmilərin müxtəlif tiplərinin ölçüsünü, təyinatını, yükünün növünü fərqləndirmək üçün 105 ad var.

Babildə qəbul olunmuş altmış dərəcəli say sistemi də öz kökünü qədim Şumerdən götürür.

Ur şəhərində zikkurat adlandırılan məbəd, eramızdan əvvəl 3-cü minilliyin sonu. Babil qülləsi haqqında miflərin mənbəyi bu qəbil tikililər olub.

Şumerlərin gil yazı lövhələrinə riyazi düsturlara, astronomik cədvəllərə də rast gəlmək mümkündür. Bu qədim xalq müxtəlif düsturlar, cədvəllər vasitəsi ilə Günəş tutulmasını, Ayın müxtəlif fazalarının gəlişini, planetlərin hərəkət trayektoriyasını qabaqcadan söyləyə bilirdilər. Astronomiya sahəsində qədim bilgilərin tədqiqatı nəticəsində aşkarlanıb ki, efemerid adlandırılan şumer cədvəlləri son dərəcə dəqiqdir. Amma onların kim tərəfindən və necə hazırlandığını bilən yoxdur.

Şumerlər gözlə görünən planetlərin və ulduzların yer səthinin üfüq xəttinə nisbətə çıxıb-batmasını hasablamaq üçün bizim indiyə kimi istifadə etdiyimiz heliosentrik sistemdən bəhrələndirdilər. Biz onlardan həm də göy qübbəsini üç seqmentə - şimal, mərkəzi və cənub (şumerlərdə onların adı "Enlil yolu", "Annu yolu" və "Ea yolu" idi) seqmentlərinə bölməyi öyrənmişik. Müasir sferik astronomiyanın bütün anlayışları - 360 dərəcəlik sferik çevrə, üfüq, göy qübbəsinin oxları, qütblər, ekliptika, gün bərabərliyi və sair anlayışları da orada yaranıb.

Şumerlər altmış dərəcəli say sistemindən istifadə edirdilər. Rəqəmləri göstərmək üçün cəmi iki işarə vardı: birincisi təkrarlanan "mıx" idi ki, onların sayından asılı olaraq, 60; 3600 rəqəmlərini və 60-dan sonrakı dərəcələri ifadə etmək mümkün idi. İkinci işarə isə "vergül", yəni 10 idi – 60x10; 3600x10 və sairə.

Biz indi vaxtın hesablanması üçün eyni sistemdən istifadə edirik. Şumer say sisteminin tarixi əks-sədasını sutkanın 24 saata; ilin 12 aya; futun 12 düymə bölünməsinə də görmək olar...

Yaxşı, bəs bütün bunları şumerlər necə ixtira edib? Bəlkə onlarla bağlı saysız-hesabsız sualların cavabı elə şumerlərin dinlərində gizləndirilib? Onların fikrinə, yer üzündə nə varsa, hamısı allahlara məxsusdur və məbədlər sitayiş yeri yox, bir növ saxlançdır. Məbədlərdə

tanrılar üçün nəzərdə tutulan hədiyyələr, nəzir-niyaz qorunurdu. Yaxşı, bəs onda bu tanrıların özləri kim idi? Tarixən, şumerlər təbiət qüvvələrini şəxsləşdirirdilər – An (səma), Ki (yer), Enlil (yerlə göyü ayıran). Daha sonralar ayrı-ayrı şəhərləri, sənət və peşələri himayə edən tanrılar da yarandı. Şumer tanrıları sonrakı dinlərdən fərqli olaraq, insanlar üçün deyil, məhz tanrıların özləri üçün yaranmış bir cənnətdə yaşayırdılar. Elə ekzotik fərziyyələr var ki, onlara əsasən, şumerlərə hər şeyi uzaq kosmosdan gələn məxluqlar öyrədib. Lakin belə fərziyyələr üzərində baş çatlatmaqdan, qədim şumerlərin bütün sirlərini öz planetimizdə axtarmaq daha məqsədəuyğundur.

Axı Mesopotamiyada əkinçilik şumerlərin, təxminən eramızdan əvvəl 5900-cü illərdə oralara gəlişinədək də mövcud olub. Şumerlərin ilk izlərini arxeoloqlar bütöv bir tarixi dövrə ad verən Tel-əl-Ubayid yaşayış məntəqəsində tapıblar. Həmin dövr Ubayid dövrü adlanırdı və eramızdan qabaq 4000-ci ilədək davam etmişdi. Onun dalınca Uruk dövrü (e.ə. 4300-3000-ci illər) gəldi. O zamanlar bütün dünya hələ ibtidai daxmalara sığmır,

Şumer şəhərləri

Avropanın ilk əkinçiləri daş baltalarla keçilməz meşələri qırıb, tarlalar salmağa çalışırdılar. Uru dövrünün insanları isə artıq gildən körpic kəsir, onu günün altında qurudur və şəhərlər salırdılar – dünyanın ilk şəhərlərini. O zamanlar Gildən çox geniş istifadə olunurdu – artıq dulusçuluq sənayesi də inkişaf etmişdi. Bu isə o deməkdir ki, şumerlərdə əmək bölgüsü, natural mübadilə və ticarət, müxtəlif mallar üçün istifadə olunan ölçü vahidləri də mövcud idi. İnkişafın bu səviyyəsindən isə artıq yazıya, əlifbaya bir şey qalmırdı – axı bütün bu məlumatları, necəsə, qeyd etmək lazım idi.

Ticarətin inkişafı başqa şəhərlərin də yaranmasına səbəb oldu və bu şəhərlər arasında rəqabət başladı. Laqaş, Kiş, Umm, Ur və başqa şəhərlərin hökmdarları arasında bitmək bilməyən müharibələr başladı.

bir cavab

Eramızdan əvvəl 2400-cü ildə Laqaş hökmdarı Urukagin kahin oldu. Bu hökmdar ilk dəfə olaraq çarın həm varlılar, həm kasıblar qarşısında eyni məsuliyyət daşdığına bəyan etdi. Onun hökmdarlığı uzun sürmədi, on ildən sonra Urukagin qədim düşməni Umm hökmdarı taxtdan saldı. Eramızdan əvvəl 2350-ci ildə isə hakimiyyətə birləşdirici qüvvə - Böyük Sarqon gəldi. O, artıq şumer yox, akkad idi. Sarqonun imperiyası eramızdan əvvəl 2150-ci ilədək yaşadı. Təxminən, elə həmin illərdə yer üzünün ən qədim ədəbi abidələrindən olan məşhur Gilgamiş dastanı da yarandı.

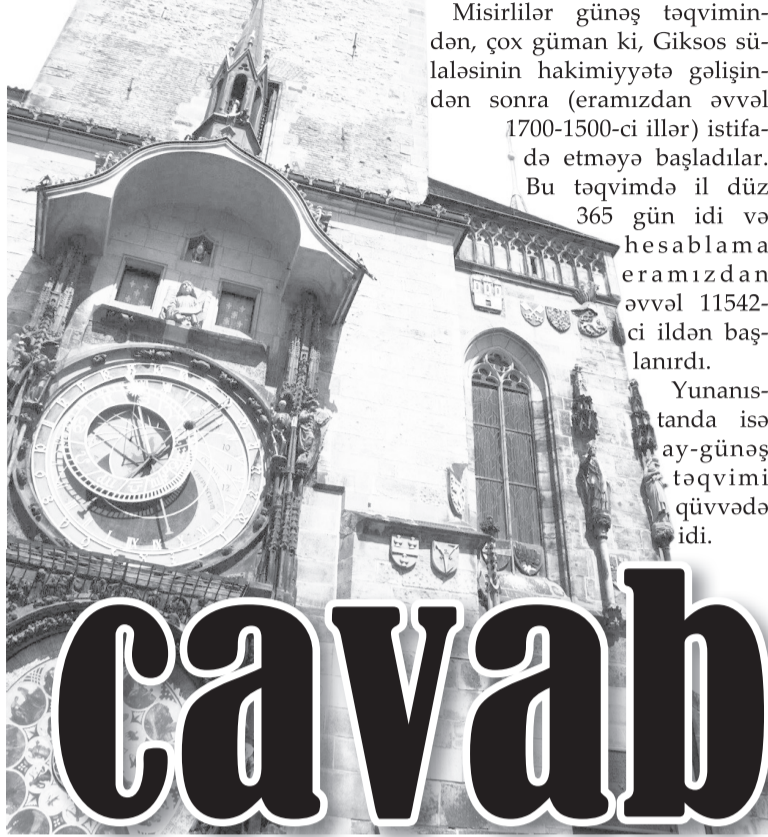
Şumer şəhərləri bu imperiyanın çökməsindən sonra öz müstəqilliklərinə qovuşdular. Laqaş hökmdarı Qudea qədim məbədləri bərpa etdi, eramızdan əvvəl 2112-ci ildə isə Ur taxtına Ur-Nemmu qalxdı. O, sərt bürokratik üsuli-idarə yaratdı və öz dövlətini bütün Şumerdə ucalara qaldırdı. Tarixin çarxı durmadan hərələnir, şumerlərin dövrü artıq bitirdi. Eramızdan əvvəl 2000-ci ildə onlar öz yerlərini başqa xalqlara verdilər. Amma Şumer dünya səhnəsindən izsiz getmədi, onlardan insanların həyatını kökündən dəyişən yüzrlərlə ixtira, kəşflər qaldı.

Təqvim – zamanı necə hesablayırdılar?

Təqvim böyük zaman kəsiklərini hesablamaq üçün istifadə olunan say sistemidir. O, səma cisimlərinin: günəş təqvimlərində Günəşin, ay təqvimlərində Ayın, ay-günəş təqvimlərində Ayla Günəşin hərəkətinin dövrüliyinə əsaslanır.

Asteklərin təqvimi iki dövrdən ibarət olub: mülki 365 günlük şipouallı və mərasim üçün 260 günlük tonalpoualli. Şipouallı və tonalpouallı hər 52 ildə bir dəfə üst-üstə düşərək "Yeni alov" adlandırılan "əsr" əmələ gətirirdi. Asteklər inanırdılar ki, 52 illik dövrün hər birinin sonunda dünya məhvə məruz qala bilər. Məhz buna görə də yeni "əsrin" başlanğıcı məxsusi təntənələrlə qeyd olunurdu. Yüz "əsr" öz növbəsində 5200 il sürən, "Günəş" adlı era əmələ gətirirdi. Bu sistemə əsasən, biz indi V erada yaşayırıq ki, onun da "günəşi" ilahi Tonatiudur.

Praqada astronomik saat

təqvimi ilə paralel uzun müddət mövcud olub, ondan dini mərasim təqvimi kimi istifadə olunub.

Misirlilər günəş təqvimindən, çox güman ki, Giksos sülaləsinin hakimiyyətə gəlişindən sonra (eramızdan əvvəl 1700-1500-ci illər) istifadə etməyə başladılar.

Bu təqvimdə il düz 365 gün idi və hesablama eramızdan əvvəl 11542-ci ildən başlanırdı.

Yunanıstanda isə ay-günəş təqvimi qüvvədə idi.

İlk təqvimi 22 min il qabaq mağara adamları qaya üzərində cızmışdılar. Bizə uyğun ilk təqvim isə Babilə, İsa Məsihin miladından xeyli qabaq hazırlanıb. Artıq o zamanlar əcdadlarımız bildirildilər ki, il 365 günə, sutka isə 24 saata bölünür.

Qədim Hindistanda da eramızdan əvvəl 11653-cü ildən başlanan günəş-ay təqvimi, qədim Assuriyada eramızdan əvvəl 11542-ci ildən başlanan ay təqvimi olub. Avropa təqvimi öz mənşəyini Romanın respublika təqvimindən götürür. Sonrakı Yulian təqvimi də, Qriqorian təqvimi də onun əsasında yaranıb. Yulian təqvimində Roma ənənələrindən başqa misir-yunan astronomiyasının və Misir təqviminin təsiri var. Müasir təqvimin birbaşa əcdadı məhz onu saymaq olar.

Misir təqvimi əvvəllər ay təqvimi olub. Bir çox mədəniyyətlərdə izlədiyimiz kimi, bu arxaik təqvim daha sonralar yaranmış Günəş

Təxminən, eramızdan əvvəl 500-cü ildən etibarən 12 aydan ibarət olan beş adi ildən sonra, hər biri 13 aydan ibarət üç əlavə il gəlirdi ki, onlara da oktateriyalar deyirdilər. Sonralar bu qaydalar Roma təqviminə də keçdi. Yunanıstanda oktateriyalar hətta, Yuli Sezarın islahatlarından sonra belə istifadə olunurdu.

Yunan ili 30 və 29 gündən ibarət növbələşən aylardan ibarət idi. Afinada ilin başlanğıcı yay gündönməsindən sonrakı ilk təzə ayın çıxmasına təsadüf edirdi. Ona görə də ellin təqviminə əsasən, ilk ay iyulun ikinci yarısı başlanırdı, avqustun ikinci yarısında bitirdi.

Bizim eradan qabaq III əsrdə yaşamış qədim yunan tarixçisi Timey riyaziyyatçı Eratosfeni xronologiyanın atası hesab edirdi.

Zodiak - göy qübbəsində Günəşin, Ayın, planetlərin görünən yolu keçən ekliptik marşrutdan hər səmtə 9 dərəcə uzaq olan zona.

"Zodiak" sözünün özü yunan dilində "heyvan" sözündən yaranıb, çünki Qədim Yunanıstanda bürclərin çoxu heyvanlarla assosiasiya olunurdu. Zodiak 13 bürcdən keçir, amma zodiakal dairə 12 bərabər hissəyə bölünür. On üçüncü bürc olan İlandəsiyan zodiakal sayılır.

Maraqlıdır ki, mayaların min beş yüz il qabaq istifadə etdikləri ilin uzunluğu (365,2421 gün) astronomik təqvimə qriqorian təqvimindən daha çox uyğun gəlirdi. Mayalar zamanı 13 baktundan ibarət olan dövrlərə ölçürdülər (13x 144,000 gün)

İllərin hesablanması ilk Olimpiya oyunlarından başlanan vahid sistemin ideya müəllifi odur. Oyunlar dörd ildən bir, yay gündönməsinə yaxın günlərə təsadüf edirdi. Olimpiya oyunları təzə ayın 11-ci günü başlanırdı və 16-cı günü bitirdi.

Olimpiadalara əsaslanan say sisteminə hər il oyunların sıra sayı və dördillik dönmədə ilin sıra nömrəsi ilə ifadə olunurdu. İlk Olimpiya oyunları yulian təqvimi ilə eramızdan əvvəl 776-cı il, iyul ayının 1-də başlandı. Eramızdan əvvəl 394-cü ildə imperator Birinci Feodosi oyunları qadağan etdi. Romalılar bu oyunları "otium gralicum" (yunan avaracılığı) adlandırdılar. Buna baxmayaraq, illərin Olimpiya oyunlarına əsasən hesablanması hələ bir müddət davam etdi.

İlk Roma (respublika) təqvimi ay-günəş təqvimi idi və özünün qeyri-dəqiqliyi ilə fərqlənirdi. İl mart ayının 1-də başlanırdı və 304 gündən, yaxud 10 aydan (Martius, Aprilis, Maius, Junius, Quintilis, Sextilis, September, October, November, December) ibarət idi. Bu 304 gündən sonra adsız və rəqəmlənməyən qış mövsümü gəlirdi. Yaxın ilk yeni ay çıxan günü təzə ilin başlanğıcı elan olunurdu. Yeni ilin nə vaxt gələcəyini və təqvim hesablanmasının nə zaman başlayacağını yalnız kahin-pontiflər bilirdilər. Dini və hökumət mərasimlərini də onlar idarə edir, təqvimin hazırlanması və bu qəbildən olan başqa işlərlə də onlar məşğul olurdular. Bu kahinlərin sayı müxtəlif zamanlarda 3 nəfərdən 15 nəfərədək dəyişirdi. Onların fəaliyyətində əsas rolunu baş pontifik oynayırdı.

Roma çarı Nima Pompili dekabrı mart ayları arasına fevral və yanvar aylarını əlavə edib, ilin uzunluğunu 354, yaxud 355 günə çatdırdı. Eramızdan əvvəl 450-ci ildə isə fevral yanvarla mart arasındakı həqiqi yerinə keçirildi.

İldəki günlərin azlığını kompensasiya etmək məqsədi ilə sonralar daha bir əlavə ay yaratdılar – İntercalans, yaxud Mersedonius öz adını "mercedere", yəni "solmaq" felindən götürürdü.

Yunanıstanda Olimpiya oyunlarından başqa, Panafina oyunları da mövcud idi. Bu oyunlar ilahə Afinanın şərəfinə keçirilirdi. Kiçik oyunlar hər il, böyük oyunlar isə üç ildən bir olardı. Beləliklə, bu bayramların hamısı, aktyorların, şairlərin yarışmaları da daxil olmaqla, olimpiya təqviminə bağlanırdı.

Ay 22, yaxud 23 gündən ibarət idi. Mersedonius ayı sanki ikiillik solur, sonra bir də gəlirdi. Bu ayın günlərinin sayını müəyyənləşdirmək Mani Asili Qlabrionun qanununa əsasən, eramızdan əvvəl 191-ci ildən etibarən tamamilə pontiflərə həvalə olundu. Lakin pontiflər öz mövqelərindən tez-tez sui-istifadə edir, təqvim ilinin uzunluğunu istədikləri kimi müəyyənləşdirirdilər.

Siseronun yazdığına görə, onlara verilmiş nəzarətsiz hakimiyyətdən istifadə edən pontiflər ictimai vəzifələrə seçilən dostlarının, rüsvət verməyə hazır olan məmurların xidmət müddətlərini uzadırdı, öz oponentlərinin müddətlərini qısaltırdılar. Onlar həm də vergi yığıcı zamanını da bildikləri kimi dəyişir, bundan öz şəxsi mənfəətləri naminə istifadə edirdilər. Pontiflərin özbaşnalığı ilə kimsə məşğul deyildi – onlar cəmiyyətin çox güclü şəxslərindən sayılırdı. Bu minvalla təqvim elə qarışmışdı ki, qısa müddətdən sonra böyük bir problemə çevrilmişdi. Bolter belə yazırdı: "Roma sərkərdələri döyüşlərdə daim qələbə çalırdılar, amma heç vaxt dəqiq bilmirdilər ki, qələbələri hansı tarixə təsadüf edir". Bu başıpozuqluğu aradan qaldırmaq istəyən Qay Yuli Sezar axırda özünün məşhur təqvim islahatını keçirdi.

O, İskəndəriyyədən Sosigen adlı bir astronom gətirdi. Alim hesablamalar apararaq belə bir nəticəyə gəldi: İl 365 gündən ibarətdir və onu 12 aya bölsə 30 və 31 gündən ibarət aylar əmələ gəlir. Yalnız fevral ayı istisna təşkil edirdi, çünki 28 gündən ibarət idi. Sonralar aylardan birinin adı olan kvintilis, islahatın təşəbbüsünün şərəfinə iyul, sekstilis isə ilk imperator Oktavian Avqustun şərəfinə avqust adlandırıldı. Artıq hamıya elə gəlirdi ki, təqvimdə daha səhv olmayacaq. Lakin bir neçə ildən sonra daha bir yanlışlıq özünü göstərdi. Yulian təqviminin orta uzunluğu 365,25 sutka təşkil edirdi. İlin real uzunluğu isə 365, 24219-a bərabər idi. Zahirən elə böyük fərq deyildi, amma artıq 16-cı əsrdə bu fərq görə astronomik və təqvim gün bərabərliyi arasında 10 sutka ixtilaf yaranmışdı. Məsələ həm də bunda idi ki, iki sifrlə bitən bütün illər uzun il hesab edilirdi. Bu cür səhvlər əkin-biçinlə məşğul olan insanları, dənizçiləri, astronomları çaşdırırdı, dini bayramların vaxtını düzgün hesablamağa imkan vermirdi.

Təqvimin dəqiqliyindən söz düşsək, adətən yaz gecə-gündüz bərabərliyi prizmasından danışırıq, çünki Pasha bayramının tarixi həmin günə istinadla müəyyən edilirdi. Ona görə də Papa XIII Qriqori islahat keçirdi. Xüsusi dekretlə 1582-ci ilin 4 oktyabrından sonrakı günü 15 oktyabr elan etdi. Bu minvalla səhvi düzəldildilər və gecə-gündüz bərabərliyi yulian islahatı zamanında olan kimi, mart ayının 21-nə təsadüf etməyə başladı. Həm də belə bir təklif irəli sürüldü ki, ilin ilk iki rəqəmi 4-ə bölünmürsə, sonunda iki sifir olan illərin hamısı uzun il sayılmasın (məsələn, 1800 və 1900-cü illər uzun deyil, əvəzinə 2000-ci il uzun ildir). Qriqorian islahatına əsasən, il 365,2425 sutka təşkil etdi. İndi yulian təqvimindəki kimi, hər 128 ildə deyil, hər 3226 il ərzində təqvimdə cəmi bir gün yanlışlıq yaranacaqdı və bu səhvi 4000, 8000, 12000-ci illəri uzun saymamaqla islahat etmək mümkün idi.

Yeni təqvimə qriqorian təqvimi adı verildi. Amma bütün ölkələr onu dərhal qəbul etmədi. Protestant İngiltərəsi yulian təqvimindən yalnız 1752-ci ildə, Rusiya 1918-də, Misir isə 1928-də imtina etdi. Rus pravoslav kilsəsi hələ də yulian təqvimindən istifadə edir və bu hesablamağa "köhnə üsul" deyirlər. Köhnə üsul Rusiyada hələ də öz mövqeyini əldən vermir və bütün Rusiya hər il yanvarın 13-də dünyanın bəlkə də ən paradoksal bayramını – Köhnə Yeni ili elliklə qeyd edir.

QAZANAN

N 34(93) 01.10.2016

Yazıçı-kəşfiyyatçıdan Rusiya barədə bədbin proqnoz

Tanınmış yazıçı, keçmiş sovet kəşfiyyatçısı, əsl adı Vladimir Rezun olan Viktor Suворov ölkəsi Rusiyanın gələcək taleyiylə bağlı proqnozlar verib.

Neft ehtiyatlarının Rusiyaya xeyirdən çox, zərər verdiyini hesab edən Suворovun sözlərinə görə, 2000-ci ildən neftin qiyməti artmağa başladı və bu ölkəyə milyardlar, trilyonlar gətirdi. Lakin artıq neft erası sona yetir: "Qızmar Afrikadakı zənciləri gözünüzün önünə gətirin. Bu qitədə ilboyu banan yetişir və işləməyə ehtiyac yoxdur. Lakin şimaldakı skandinaviyalılar işləməsələr, odun yığmasalar, qışa tədarük görməsələr vəziyyətləri pis olar". Ukrayna məsələsinə toxunan Suворov deyib ki, sonda Ukrayna Rusiyaya qalib gələcək. Ukraynalılarda döyüş ruhu çox yüksəkdir. Həm də Ukraynanın bəxti gətirib ki, orada Rusiyadakı kimi böyük neft ehtiyatları yoxdur.

Yazıçı əmindir ki, neftdən gələn gəlirlərin azalması Rusiyada siyasi vəziyyəti gərginləşdirəcək.

İordaniyada naməlum şəxs məşhur yazıçı Nahid Hattara atəş açaraq qətlə yetirib. Güllə Hattarın başından dəyib və o, yerində keçib.

Həbs edilən qatil onu, dini təhqir etdiyinə görə öldürdüyünü bildirib. Bəşər Əsədin fəal tərəfdarı olan 56 yaşlı Hattar xristiandır. O, bugünlərdə "Facebook" sosial şəbəkəsində Cənnətdə olan saqqallı kişi, ətrafında isə qadınlar və qəlyan çəkənlərin təsvir edildiyi karikaturanı paylaşmış. Karikaturda Allaha baxan kişi ona araq və fındıq gətirməyi əmr edir. Bu paylaşım İordaniyanın mühafizəkar müsəlmanları tərəfindən qəzəblə qarşılanıb.

İordaniya kralı II Abdullah yazıçının doğma kəndini ziyarət edib, ailə üzvlərinə başsağlığı verib.

Kral yazıçıya qarşı törədilmiş cinayəti qətiyyətlə pisləyib və belə bir hadisənin İordaniyalıların mədəniyyətinə və tolerantlıq ənənələrinə yad olduğunu söyləyib.

Yazıçı, paylaşdığı karikaturaya görə qətlə yetirildi

Bu il Nobeli hansı yazıçı alacaq?

Oktabrın 6-da ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatının növbəti təqdimatı keçiriləcək. Ötən il bukmeysterlərin proqnozları özünü doğrultmadı, mükafatı Belarus yazıçısı Svetlana Aleksiyeviç qazandı. Bukmeysterlərin 2016-cı il üçün olan proqnozlarını diqqətinizə çatdırırıq.

Birinci yerdə yapon yazıçısı Xaruki Murakamidir. Murakaminin, artıq bir neçə ildir ki, Nobel mükafatı alacağı proqnozlaşdırılır. Lakin mükafat birinci dəfə çinli yazıçısı Mo Yana, daha sonra kanadalı Elis Munroya qismət olub.

İkinci yerdə, uzun illərdir ki, mühacirətdə yaşayan 86 yaşlı suriyalı şair Adonisin adı çəkilir. Hərçənd, son illər Nobel mükafatı şairlərdən çox, yazıçılara verilir. XXI əsrdə yalnız İsveçli şair Tranströmer 2011-ci ildə Nobel mükafatına layiq görülüb. Ancaq bukmeysterlərin siyahısında suriyalı şairin adı 2-ci yerdədir.

Üçüncü və dördüncü yerlərdə müasir Amerika ədəbiyyatının klassikləri olan Filip Rot və Coys Kerol Outsdur. Outsun mükafatı almaq ehtimalı xeyli azdır. Çünki tarixdə iki il dalbadal qadın yazıçının ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatını aldığına rast gəlinməyib. Amerikalı ədiblər isə düz 20 il Nobel mükafatını gözləyiblər. Yalnız 1993-cü ildə Toni Morrison tilsimi sındıra bilib.

Afrika ədibləri 28 il fasilədən sonra Nobeli qitəyə qazandırlar. Belə ki, nigeriyalı Vole Şoyinka 1986-cı ildə mükafata layiq görülüb. Bu il mükafata Afrikadan keniyalı romançı Nquqi Va Txionqo iddialıdır. Siyahıda, həmçinin, albaniyalı nasir İsmayıl Kadare, norveçli yazıçı Yun Fosse, israilli Amos Oz və macar Peter Nadaşi də var.

Məşhur Amerika yazıçısı Trumen Kapotenin nəşinin küllü Los-Ancelesdə təşkil edilmiş hərracda, nəhayət ki, satılıb. Adı açıqlanmayan alıcı yazıçının nəşinin küllünü 45 min dollara alıb. "Julien's Auctions" hərrac evinin təşkilatçıları Kapotenin nəşinin küllünü onun keçən il vəfat edən dostundan almışdı. Hərrac evinin müdiri Darren Jülyenin sözlərinə görə, hərracda Rusiya, Almaniya, Çin, Cənubi Amerika və ABŞ-dən olan insanlar iştirak edib. Jülyen 45 min dolları ən uyğun qiymət hesab etdiyini bildirib. Onun sözlərinə görə, küllü yazıçının öldüyü 1984-cü ildə hərraca çıxarılsa, ən çoxu 6 min dollara satılardı.

"Tiffani ilə səhər yeməyi" novellası və "Soyuqqanlı qətl" sənədli roman ilə dünya şöhrəti qazanan Kapote 1984-cü ildə 59 yaşında vəfat edib.

Məşhur yazıçının küllü 45 min dollara satıldı

Bulqakovun məktubu... Axmatovanın tərcümə dəftəri

Moskvanın "Litfond" hərrac evində böyük yazıçı Mixail Bulqakovun ikinci həyat yoldaşı Lyubov Belozerskaya yazdığı məktub yarım milyon rubla, başlanğıc qiymətindən 2 dəfə artıq qiymətə satılıb.

Fotoqraf Vilyam Karrikin çəkdiyi Nikolay Nekrasovun foto-şəklinin qiyməti isə 130 min rubl olub. Hərrac təşkilatçısının sözlərinə görə, bu-dəfəki hərracda gözlənilməz qiymət artımı çox olub. Məsələn, rus yazıçısı və filosofu Pyotr Çadayevin vizit kartının başlanğıc qiyməti 6 min rubl olsa da, 60 min rubla satılıb. Nekrasovun 130 min rubla satılan fotosu 1876-cı ildə çəkilib. Bulqakovun məktubuna gəldikdə isə məktub 22 iyul 1932-ci ildə yazılıb. Bu, yazıçının, pişiyin dilindən arvadına yazdığı çoxsaylı məktublardan biridir. Hərracın ən baha qiymətə satılan əşyası, Anna üzərində Axmatovanın 1950-ci illərdə müxtəlif müəlliflərdən tərcümələri olan dəftəridir. Başlanğıc qiyməti 800 min rubl olan dəftər nə az, nə çox 2 milyon 900 min rubla satılıb. Hərracın kitab bölməsində Aleksandr Puşkinin 1869-1871-ci illərdə kitab taciri Y.İsakovun mətbəəsində çap edilmiş 6 cildlik "Seçilmiş əsərləri" də olub. Başlanğıc qiyməti 50 min rubl olan kitablar 850 min rubla satılıb.

Hazırladı: NARINGÜL